

Prilog za biografiju Ante Cilige

PETAR STRČIĆ
Arhiv Hrvatske, Zagreb, SFRJ

U posljednjih nekoliko godina, relativno iznenada i prilično bučno, u našoj je dnevnoj i tjednoj štampi više puta spomenuto ime dra Antuna Cilige.

Tako je god. 1982. sarajevski tjednik »Svijet« pisao — u kontekstu negativnih pojava u dijelu našega izdavaštva — kako se još 1971. god. u puljskom i riječkom dnevniku »Glas Istre« i »Novi list« na perfidan način pokušava rehabilitovati Antu Ciligu:

»Kad već govorimo o 'slučajevima' na području SO Rijeka (Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar, op. P. S.), onda svakako valja imati na umu da je bilo još propusta u izdavačkoj djelatnosti i informisanju. Tako je npr. historičar Miroslav Bertoša u dnevniku 'Glas Istre' (izlazi u Puli, op. P. S.) — Novi list (izlazi u Rijeci, op. P. S.) 30. marta 1981. započeo objavljivanje serije 'Seljački pokret u jugoistočnoj Istri 1921', u kojoj na perfidan način pokušava rehabilitovati Antu Ciligu, nekadašnjeg revolucionara i člana KPJ, koji je u ratnim godinama saradivao sa NDH-a i drugim fašističkim snagama u inostranstvu. Ciliga, koji živi u Rimu, poslije oslobođenja objavio je u emigrantskoj štampi više članaka i djela protiv predsjednika Tita, Jakova Blaževića i drugih jugoslaven-skih revolucionara. Iako se to veoma dobro zna u našim društvenopolitičkim strukturama, historičar Bertoša nastavlja svoju djelatnost koju je u vezi s tom problematikom započeo u vrijeme nacionalističke euforije u Hrvatskoj 1971. O njegovom tekstu bilo je riječi prvom polovinom prošle godine na sastanku aktiva novinara-komunista Pule kome su prisustvovali predstavnici OK SKH Pula. Međutim, niti prije tog sastanka, a ni poslije, ništa se nije poduzelo protiv autora i onih koji su mu dozvolili da objavi spomenutu seriju.«¹

Na te tvrdnje nije bilo javnog reagiranja organa i institucija, a niti prozvanoga; vjerojatno je ocijenjeno da je u tome slučaju kritičar pogriješio.

Optuženi je tekst, koji spominje autor citiranih riječi puljski novinar Armando Černjul, inače, dio referata što ga je znanstveni savjetnik Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti — Rijeka, Radna jedinica u Puli, dr Miroslav Bertoša deset godina ranije (tada je bio znanstveni asistent) pročitao na znanstvenom simpoziju u Labinštini, u Rapcu, u po-

vodu 60-godišnjice »Labinske Republike« i tada nitko nije imao primjedbi na sadržaj Bertošina saopćenja. Taj referat u proširenom obliku objavljen je na hrvatsko-srpskom i na talijanskom jeziku; ni tada nije bilo primjedaba (usp. lit. u bilj. 11). Puni naslov Bertošina napisa iz 1981. god. glasi: *Seljački pokret u jugoistočnoj Istri. U povodu 60. godišnjice Pobune na Proštini*. »Novi list«, XXX, 73—75, Rijeka, 30. 3 — 1. 4. 1981. Isti tekst objavljen je istovremeno i u puljskom »Glasu Istre« (oba lista »mutiraju« stranice). No, iz toga se teksta ne vidi da Bertoša »na perfidan način pokušava rehabilitovati Antu Ciligu«; to se ne razabire ni iz drugih Bertošinih radova; štoviše, opisujući samo jedan značajan segment iz vrlo dugoga Ciligina života — njegovu po svemu sudeći vodeću, pozitivnu ulogu u »Proštinskoj buni« u južnoj Istri 1921. godine, kada je Ciliga bio aktivan član KPJ — Bertoša se vrlo oštro ograđuje od Ciligine aktivnosti u kasnijim razdobljima, iako to u znanstvenom tekstu i nije morao učiniti; tu ogradu Bertoša i navodi u više svojih radova (usp. Bertošine radove u bilj. 11). Treba reći i to — kao što je uobičajeno — da ni dobar dio jugoslavenskih historičara koji spominju ili obrađuju Ciliginu ulogu u novijoj povijesti u svojim naučnim ili stručnim tekstovima ne spominju Ciliginu ulogu izvan konteksta one problematike ili izvan onoga perioda koje obrađuju i koji ih znanstveno ili stručno zanimaju, i — koliko mi je poznato — nikada im nitko nije prigovorio na takav postupak. Tako, npr., postupaju Vjekoslav Bratulić, *Elementi revolucionarnosti u radničkom pokretu u Puli 1920. godine. Generalni štrajk i prvomajske demonstracije*. Jadranski zbornik 1, Rijeka—Pula 1956, str. 273, bilj. 12; Dušan Lukač, *Učesnici iz Hrvatske u diskusiji o nacionalnom pitanju u NRPJ 1923. godine*, Časopis za suvremenu povijest, IV, 3, Zagreb 1972, str. 32, 38, 39, 40—42, i *Prilog kon diskusijama vo NRPJ za nacionalno pitanje vo 1923 god.* Glasnik Instituta za nacionalna istorija, XVI, 2, Skopje 1972, str. 99, 103, 107 (usp. i drugu literaturu o tom pitanju u bilj. 86); Milo Bošković, *Šesta kolona. Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske emigracije*. Zagreb—Novi Sad 1985, str. 311, itd. Spomenuti D. Lukač govori o Ciligi samo kao o sudioniku rasprave jugoslavenskih komunista o nacionalnom pitanju, jer njega — u toj radnji — ne zanima, npr., Ciligina revolucionarna djelatnost u Proštini 1921. ili Ciligina djelatnost kao sekretara KPJ za Hrvatsku i Slavoniju, ili ustaška djelatnost od 1943. do 1945. godine, ili, pak, njegova današnja antijugoslavenska djelatnost u emigraciji. Ili, npr., Milo Bošković govori o Ciligi samo kao o poslijeratnom neprijateljskom elementu, a drugo ga ne zanima iz Ciligina života, pa ni onaj period kada je bio jedan od vodećih članova KPJ. Černjulove optužbe nisu prihvatili društveno-politički i drugi organi općine Pule — kako A. Černjul kaže: »ništa se nije poduzelo protiv autora i onih koji su mu dozvolili da objavi spomenutu seriju«.

Na taj se tekst A. Černjula osvrnuo M. Bertoša mnogo kasnije ovako (Nevio Šetić, »Ako u jednom starom arhivu neki historičar...«. *Razgovor s dr. Miroslavom Bertašom*, Istra, XXIV, 5, 1986, str. 66):

»Temu o buni na Proštini 1921. obradio sam potpuno izvan svojih preokupacija. Ona se nametnula u siječnju 1970, kada je Sjevernojadranski institut JAZU, u kojem sam tada radio (a i sada radim, samo je naziv

institucije promijenjen u Zavod za povijesne i društvene znanosti JAZU), dobio zadatak od Saveza sindikata SR Hrvatske da 50. obljetnicu 'Labinske republike' i zbivanja na Proštini obilježi znanstvenim skupom. Bio je to radni zadatak institucije u kojoj sam primao osobni dohodak, pa je to bio i moj radni zadatak, tim više što se te teme nitko nije htio prihvatiti. (Ovu tvrdnju potvrđujem jer sam tada radio u tome Akademijinom institutu, i to isključivo na istraživanju problematike 19. i 20. st. Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara, a Bertoša je bio zadužen za srednji vijek i za period novoga vijeka do kraja 18. st. za teritorij Istre. S obzirom na to da smo se 19. i 20. st. bavili dr. Vjekoslav Bratulić, direktor, i ja, asistent, a zadatak je trebalo — po našem balkansko-jugoslavenskom običaju — izvršiti navrat-nanos i u posljednji čas, to sam uspio odbiti sve zahtjeve; tako je »stradao« medijevist Bertoša, jer je u Institutu bio — najmlađi, a uz to još i iz — Pule! Op. P. S.) Zadaću sam obavio arhivalno istražujući prošinske događaje, razgovarajući s nekim sudionicima, u prvom redu s Antom Ciligom [...]. Uspio sam uočiti i dokazati neke momente toga povijesnog bljeska u južnoj Istri koji su bili izmakli prvom temeljitom istraživaču tih događaja, akademiku Ferdu Čulinoviću. (Akademik prof. dr. Ferdo Čulinović — koji je prvi objavio znanstveno fundiranu knjigu/raspravu o prošinskoj buni i revolucionarnim događajima — pročitao je u rukopisu oba velika Bertošina teksta i nije imao nikakvih primjedaba. Op. P. S.) Zadaću sam obavio sukladno svojoj savjesti i tadašnjem stručno-znanstvenom umijeću. Kada sam predao rukopis (s građom u prilogu) potkraj 1971, moje zanimanje za te događaje i njihove aktere sasvim je prestalo. Vratio sam se svojim srednjovjekovnim temama. Napominjem da je to bio skup općejugoslavenskog i međunarodnog karaktera, prvi naučni skup na području Istre na kojem su se našli hrvatski, slovenski, srpski i talijanski (domaći istarski Talijani i oni iz susjedne Italije) znanstveni radnici. Na njemu su, u dosta marksističkom duhu i otvorenom demokratsom dijalogu, raščišćavane neke nejasne ili pogrešne postavke. Mnogo kasnije, osamdesetih godina, gotovo nedavno, neki su sumnjivi mračnjaci digli pravi kraval protiv mojih navodnih tvrdnji i namjera, služeći se lažima i izvrtanjem činjenica. Radi se, vjerojatno, o sitnim marionetama čije postupke — kao što to uvijek biva — režira i vuče koncima, meni nepoznati, no po svojoj prilici, neki okultni Burrattino-Burattinaio! Takav malograđanski charivari nije bio potreban ni ovoj sredini ni historiografiji.«

Puljski novinar Armando Černjul (*Tito-revolucionar i publicist. Za mir i slobodu*, Polet 354, Zagreb, 17. 10. 1986, str. 26—27) potaknut tim Bertošinih riječima ponovo optužuje toga puljskog historičara, spominjući sada i istaknutoga društveno-političkog radnika i književnika iz Pule Iva Siljana zato što su obojica Ciligu 1971. god. posjetili u Rimu (str. 27). Osim toga, Rade Džodan (*Političko putovanje I. Siljana*, Polet 357, Zagreb, 28. 11. 1987, str. 29) proširuje optužbu protiv I. Siljana drugim momentima iz njegove djelatnosti. Iva Siljan je u odgovoru (*Političko 'putovanje' Rade Džodana*, Polet 358, Zagreb, 12. 12. 1986, str. 28), uz ostalo (što nije vezano uz Ciligu), rekao i ovo: »Što se tiče putovanja u Rim doktora Miroslava Bertoše i mene Anti Ciligi 70-ih godina mogu reći samo ovo: istina je da smo bili kod Ante Cilige. Istina je i to da je Ante Ciliga renegat komunističkog pokreta koji je davno prešao na

drugu stranu barikade, ali to ne znači da se ne smiju koristiti sjećanja kao jednog od vođa Proštinske bune seljaka za fond grade o tom važnom povijesnom događaju. Ja zbog toga što sam razgovarao s Ciligom nisam promijenio svoje idejno opredjeljenje. Dodanov navod da sam rekao kako smo u Rim pošli na zahtjev Savke Dapčević i Mike Tripala je insinuacija bez presedana. Neka tu insinuaciju Rade Dodan objesi mačku o rep. Sve što sam napisao i izdao, svi moji javni nastupi najbolja su potvrda mog političkog i idejnog opredjeljenja pa je stavljanje Savke Dapčević i Mike Tripala u kontekst mog putovanja u Rim i razgovor što smo ga doktor Miroslav Bertoša i ja vodili s Antom Ciligom vrlo prljava stvar. Neka drug Rade Dodan ne priziva u pomoć duhove prošlosti jer mu u ovaj navod neće povjerovati ljudi ni u pijanom stanju.« Na to je R. Dodan (*Političko putovanje I. Siljana*, Polet 360, Zagreb, 30. I. 1987, str. 29) odbio te i druge Siljanove riječi, pojačavajući optužbu protiv njega, a sada i protiv M. Bertoše. Ivo Siljan je pripremao novi odgovor, pozivajući se i na primjer beogradskog novinara Milomira Marića koji je u međuvremenu bio kod Cilige u Rimu i pisao o njemu, ali mu nitko nije prigovorio — te je odlučio tužiti sudu A. Černjula i R. Dodana, ali je — veoma i dugo bolestan — iznenada umro.

Sasvim je drukčija situacija u vezi sa nastojanjem Rajka Đurića i s njegovim člankom u beogradskoj »Književnoj reči« 1984. godine. Dio toga članka govori i o Anti Ciligi kao trockistu i staljinističkoj žrtvi u 30-im godinama našega vijeka, ali i o potrebi revalorizacije naših političkih i historiografskih ocjena o trockistima općenito te o njima kao staljinističkim žrtvama, ubrajajući, dakle, i Ciligu među njih. No, suština teksta zapravo se svela na vrijeđanje Josipa Broza Tita i Edvarda Kardelja kao rukovodilaca KPJ u trećem deceniju, te na stvaranje utiska da je SKJ i danas staljinistička partija.²

Taj je tekst odmah izazvao vrlo snažne i to negativne odjeka.³ Koliko je oštro suprotstavljanje i koliko je značenje pridano sadržaju toga napisa, svjedoči i činjenica da su, npr., i samo Predsjedništvo CK Srbije pa i Predsjedništvo SSO Srbije smatrali potrebnim da raspravljaju o njemu. Na sjednici omladinskog foruma član Predsjedništva RK SSO Srbije Z. Petronijević tada je rekao, uz ostalo, i ovo:

»U tekstu 'Dug prema istini' novinar Rajko Đurić (objavljenom u 'Književnoj reči' br. 230 od 25. marta ove godine) je pokušao da se bavi odnosom KPJ prema trockizmu, odnosno rehabilitacijom istaknutih aktivista KPJ koji su stradali u staljinističkim čistkama pod optužbom da su trockisti.

U pristupu temi izostao je istorijsko-materijalistički i dijalektički pristup. Citiranjem i malicioznom interpretacijom članaka iz 'Proleter', a među njima i onih koje je pisao drug Tito, otvoreno se insinuiralo izvesna povezanost tadašnjeg rukovodstva KPJ sa likvidacijom pojedinih jugoslovenskih komunista u SSSR-u. Kao da se želi u najmanju ruku reći da je postojala prećutna saglasnost KPJ sa svim onim što se tada dešavalo u Moskvi. Optužba se proširuje i na navodne likvidacije trockista u zemlji pri čemu se, na primjer, traži rehabilitacija za dve ličnosti koje su proglašene za narodne heroje. Takvom konstrukcijom Đurić dovodi u pitanje moralni integritet tadašnjeg partijskog rukovodstva. [...]. Ma-

licioznim povezivanjem citata iz 'Proletera' i tragične sudbine kadrova KPJ u SSSR-u, kao i previđanjem konkretnih istorijskih prilika, Đurićev tekst ušao je u idejni kontekst čije je krajnje ishodište — devalvacija istorijske uloge SKJ. Zato je s pravom ovaj tekst naišao na oštre kritičke primedbe.⁴

Nije uspio pokušaj obrane;⁵ o tom slučaju pisalo je više naših listova, sadržaj napisa ocijenjen je negativno,⁶ a autor teksta isključen je iz SKJ.⁷

Dogodilo se, međutim, da Ciliga i taj dio njegova života više nisu zaboravljeni. Naime, ponešto drukčije, ali isto tako s određenom naklonošću prema njemu, god. 1985. beogradski dvotjednik »Duga«, opet u kontekstu pisanja o staljinizmu i njegovim žrtvama, podsjeća i na Antuna Ciliga. Tako je već ispod njegove slike iz novijega vremena istaknuto: »Prvi Jugosloven u gulagu«, a donesena je i sažeta Ciligina biografija.⁸ Razumljivo je, međutim, da je teško dati točan životopis bilo koje ličnosti jer će se uvijek naći dodatni, možda i točniji podaci od prvobitno iznesenih, pa je utoliko više pohvalan napor sastavljača toga teksta da na malom prostoru sažme najbitnije o Ciligi. Ipak, pretjeralo se u broju očitih netočnosti, pa se s pravom mora posumnjati i u točnost podataka bilo kojega ostalog dijela članka. Pogotovo smeta to što je izostala ocjena Ciligina životnog puta — kad se već htjelo ukratko prikazati njegov životni put — i to što su izostavljene neke veoma bitne komponente toga puta. Naravno, nema ništa zla u tome kad se pogriješi na uobičajenim, zabavnim stranicama »Duge«. Ali, tu je, ipak, riječ o neobično osjetljivom dijelu naše, odnosno svjetske povijesti o staljinističkim grototama. O njima se ipak ne može i ne smije pisati — barem u nas — na zabavan način, u duhu uobičajenoga holivudskog senzacionalizma, gotovo zanemarujući druge, bitne podatke o životu određene ličnosti; jer, u temeljima onoga što se u nas danas zove staljinizam leže i kosti nevinih ljudi, među njima i mnogih Jugoslavena. I još nešto: pripadaju li baš istom kontekstu i zaista ravnopravno životni putovi jednoga Karla Štajnera i jednoga Ante Cilige, o kojima je uz ostale riječ u tome članku u »Dugi«? Zaista, obojica su bili komunisti i staljinističke žrtve. Ali, razlike su vrlo i to vrlo bitne: Štajner je usprkos mukama i staljinizmu ostao komunist i borac za socijalističku Jugoslaviju u koju se i vratio, dok se Ciliga pretvorio ne samo u antistaljinista već i u antikomunista, u otvorenog neprijateljskog emigranta i vrlo oštrog protivnika socijalističke Jugoslavije, štoviše — čak u proustaški idejno nastrojenog čovjeka i aktivista.

Ponovo je dr Ante Ciliga iskrsnuo u dnevnoj štampi i to 1986, u zagrebačkom omladinskom tjedniku »Polet«,⁹ gdje su obnovljene optužbe iz spomenutog »Svijeta«; štoviše, one su proširene, pa se razvila kratka, ali vrlo oštra i neugodna polemika, no, bez daljih odjeka.¹⁰

Usprkos spomenutim tekstovima u »Književnoj reči«, »Dugi« i »Poletu«, koji o A. Ciligi daju krnju sliku, u nas ima vrlo malo pripadnika čak i starije generacije koji će se s više riječi moći prisjetiti Cilige. Naime, dr Ante Ciliga je — barem za gotovo sve Jugoslavene — iščezao s javnog poprišta još 1945. godine, i to u emigrantskom, neprijateljskom svijetu. Danas je on, bez sumnje, našoj široj javnosti gotovo nepoznata osoba — usprkos spominjanju u navedenim glasilima; a i u inozemstvu, vjerojatno,

poznat je dobro samo malobrojnim, uglavnom hrvatskim neprijateljskim emigrantskim grupicama i određenim grupama stručnjaka i »stručnjaka«. No, zato o njemu u nas dovoljno znaju historičari. Pa, čak i tu treba istaći da je u našoj znanstvenoj i stručnoj povijesnoj literaturi, iako o Ciligi ima podataka u arhivskoj i drugoj građi, samo ponešto od toga iskorišteno, te da su vijesti o njemu razbacane gotovo marginalne i fragmentarne. Pretpostavljam da sam, uz dra Miroslava Bertošu,¹¹ jedan od malobrojnih historičara koji su se šire prihvatili pitanja Ante Cilige. Naime, u pet svojih radova — manje ili više — opširnije, u jednom (građa) u suradnji s drom Ivanom Očakom, pisao sam o njemu, zadržavši se na dijelu njegova rada, i to u 30-im godinama. Te rezultate istraživanja, međutim, pisci članaka u »Književnoj reči« i »Dugi« nisu uzeli u obzir — možda zato jer im ne odgovaraju, s obzirom na to da je Ciligina tadašnja djelatnost ocijenjena negativno, a možda i zato jer nisu za njih ni znali.¹² Pišem o periodu kada se Tito osobno morao suprotstaviti Ciliginu antirevolucionarnom djelovanju, i to u bitnim trenucima početaka konsolidacije redova KPJ, upravo u jeku narastanja agresije nacifašističkih snaga i trajanja staljinističkih smrtonosnih čistki.

Ovom prilikom pokušavam dati samo prvi, što koncizniji prilog za nacrt biografije toga Istranina. Svjestan sam da će i ovdje biti nepotpunosti, ali se nadam da će se od sada barem lakše popuniti preostale praznine, da će se moći izbjeći veliki propusti poput onih u »Književnoj reči« i »Dugi«. Od sada će se moći davati sve jasnija slika čovjeka koji se i u vrlo visokim godinama života (rođen je zaista daleke 1898. godine!) još uvijek kreće po zapadnom, neprijateljskom, emigrantskom putu i troši ostatke svoga nekadašnjeg publicističkog dara, a time i svoje posljednje životne snage, u jalovoj antijugoslavenskoj odnosno antihrvatskoj i antisocijalističkoj aktivnosti.

1.

Antun Ciliga Ante (s pseudonimom A. A., Baltić, Genčić, Istrijanac, Jagić, Josip Kovač, Mbt, Mt, Mvg, Tone Proštinar, Tone Valić, Rošić, Anton Antonović Zadvojni, itd.),¹³ rođen je 20. veljače 1898. u Šegotićima, tadašnja općina Vodnjan,¹⁴ u području Proštine, u jugoistočnoj Istri (danas općina Pula). Majka mu je Eufemija rođ. Valić, a otac Antun bio je poljoprivrednik.¹⁵ Osnovnu školu i dio srednje škole polazio je u Mostaru (1905—14),¹⁶ gdje mu je živio stric;¹⁷ član je katoličke »Marijine kongregacije«, iz koje (1912) prelazi u »organizaciju liberalno-starčevićanskih »Mladohrvata«.¹⁷ Istjeran je iz mostarske (1914) i, nešto kasnije, iz pazinske gimnazije (1915) zbog protuaustrijske djelatnosti.¹⁸ Bio je pripadnik jugoslavenske nacionalno-revolucionarne omladine — i sâm kaže: »posljednje generacije idealističkog nacionalizma« čiji je »otac« Svetozar Miletić.¹⁹ Zbog blizine Proštine ratnoj luci Pula s roditeljima je 1915. iseljen u Moravsku; maturirao je 1917. u Brnu.²⁰ Kaže da je tu postao socijalist.²¹ Na frontu je bio u austrougarskoj vojsci.²²

2.

Počinje se baviti publicistikom kao gimnazijalac. U skladu sa svojim pro-rpским i jugoslavenskim idejno-nacionalnim opredjeljenjima, za uvodnje je ekavice u štampi, što i čini 1918. u puljskom »Hrvatskom listu«,²³ suradujući²⁴ kao vanjski suradnik.²⁵ Te godine upisao se na Više gospodarsko učilište u Križevcima.²⁶ Tu je tajnik organizacije Socijalno-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije,²⁷ a zatim i mjesnoga Narodnog vijeća SHS — u doba raspadanja Habsburške Monarhije i stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba (sa sjedištem u Zagrebu), u listopadu 1918. godine.²⁸ U prosincu 1918. sudjeluje u pokušaju da se vojna demonstracija u Zagrebu pretvori u boljševički istup;²⁹ tada stupa u kontakt s učesnicima revolucije u Mađarskoj.³⁰

3.

Delegat je iz Križevaca i govornik na Zemaljskoj konferenciji Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije (Zagreb, siječanj 1919),³¹ na strani ljevičara.³² Član je SRPJ(k) odnosno KPJ od njezina osnivanja 1919. godine.³³ Vrlo je aktivan agitator; uhapšen je u Križevcima, ali bježi iz zatvora.³⁴ Sklanja se u Beč, odakle odlazi u sovjetsku Mađarsku (travanj-maj, 1919),³⁵ gdje brani revoluciju³⁶ i radi u Jugoslavenskoj frakciji Međunarodne federacije³⁷ (koja se, uz ostalo, nazivala i Jugoslavenska komunistička partija).³⁸ Vraćen je u zemlju radi agitacije u korist Mađarske Sovjetske Republike; osniva ilegalne aktivne KPJ.³⁹ Predsjedništvo kraljevske hrvatsko-slavonske vlade raspisalo je 14. maja 1919. god. potragu za Čiigom,⁴⁰ jer je »vrlo opasni boljševički agitator« za »komunističku republiku«. ⁴¹ Jedan je od podstrekača vojne pobune u varaždinskom kraju (1919), gdje širi komunističke ideje⁴² te osniva organizacije u Kočevju (u gradu i rudniku),⁴³ djelujući na sličnom poslu po »cijeloj Sloveniji«. ⁴⁴ Kaže se kako je u Ljubljani poslan da organizira »podružnicu boljševičku«; ⁴⁵ tom prilikom donio je mađarska novčana sredstva, koja su slovenski komunisti trebali upotrijebiti za pokretanje revolucionarne zaštite Mađarske Sovjetske Republike.⁴⁶ Redarstveno povjereništvo Zagreba smatra ga »vodom boljševičke organizacije« u Ljubljani.⁴⁷ U vezi s tzv. aferom Diamantstein spomenut je, također, kao istaknuti boljševik u Ljubljani,⁴⁸ a u vezi s tim prvim procesom komunistima u Kraljevini SHS (ožujak 1920) kurir Socijalističke partije Mađarske A. Diamantstein rekao je za Čiliga da je u Mađarskoj »sudjelovao kod jug. odjela kao politički komesar, te vodio boljševičku agitaciju prema Jugoslaviji«. ⁴⁹ Zbog mogućeg hapšenja 1919. god. Ciliga odlazi u Prag, gdje započinje studij filozofije na Filozofskom fakultetu; uklapa se u aktivnost stranih studenata-marksista i osniva Jugoslavenski marksistički klub,⁵⁰ a suosnivač je Međunarodne federacije marksističkih studenata.⁵¹

Za ljetnih praznika 1920. god. vraća se u okupirani rodni kraj; u Istri zatječe talijanski državni i fašistički teror te revolucionarno raspoloženje naroda. Ciliga širi ideje marksizma,⁵² djeluje organizaciono, drži

predavanja i mitinge u više mjesta⁵³ (Medulin, Valtura, Kanfanar, Krnica).⁵⁴ U jesen je na pokrajinskom kongresu socijalista u Trstu, te održava skupove; zbog govora u Slovenskom primorju, u Opčinama, zatvoren je u Trstu i Kopru (jesen i dio zime, 1920/21).⁵⁵ God. 1921. sudjeluje u formiranju komunističke organizacije u Proštini, koja je osnovana među prvima u Istri — odmah nakon osnivanja KP Italije.⁵⁶ Fašisti ga u više navrata nastoje ubiti. Drži se da je u travnju 1921. god. bio glavni organizator hrvatske seljačke antitalijanske i antifašističke »Proštinske bune«. Neki su njezini sudionici povezani s okolnim hrvatskim selima jugoistočne Istre, ali i s talijanskim socijalistima i komunistima u Puli, te s istovremenom internacionalističkom rudarskom »Labinskom republikom«;⁵⁷ i sâm Ciliga radi na povezivanju oba ta pokreta.⁵⁸

4.

Nakon gušenja oba bunta, Ante Ciliga bježi. Iz Pule se ilegalno prebacuje u Kraljevinu SHS — na o. Krk,⁵⁹ u Kraljevicu i Zagreb,⁶⁰ zatim u Čehoslovačku. U Pragu je nastavio studije. U Beču se, zatim, god 1922,⁶¹ u župi sv. Save, ženi liječnicom Ljubom Volčevom,⁶² Makedonkom⁶³ iz Prilepa.⁶⁴ U Beču sudjeluje na skupovima jugoslavenskih komunista.⁶⁵ Ilegalno se u domovinu vraća 1922,⁶⁶ te u Zagrebu završava studij filozofije;⁶⁷ tu je član Kluba marksističkih studenata.⁶⁸ I supruga mu je aktivna u komunističkom pokretu.⁶⁹ Zaposlen je kao redaktor novina »Obzor«.⁷⁰ Policija tada smatra da je Ciliga »poznati komunist«.⁷¹ Uhapšen je uskoro — iste, 1922, godine, i naređeno je da ga se sa suprugom vrati u Austriju, ali to uspijeva spriječiti;⁷² hapšen je i 1923. te osuđen na izgon iz Zagreba u Mostar, pa iz Kraljevine SHS na deset godina, što je obustavljeno; tada je utvrđeno da govori, čita i piše sedam jezika: »Hrvatski, talijanski, njemački, češki, ruski, bugarski,⁷³ i francuski«.⁷⁴

Ciliga u međuvremenu izrasta u značajnog sudionika komunističkog pokreta;⁷⁵ mobilan je agitator,⁷⁶ radi u sindikatu,⁷⁷ istupa na skupovima.⁷⁸ Član je Privremenog odbora Internacionalne radničke pomoći u Zagrebu,⁷⁹ publicist i novinar — urednik je »Radničke štampe«, organa Međusaveznoga sindikalnog odbora za Hrvatsku i Slavoniju,⁸⁰ odnosno »Organizovanog radnika«, glasila Centralnoga radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije u Zagrebu,⁸¹ te »Radničke borbe«, lista ilegale KPJ.⁸² Objavljuje članke i u drugim glasilima, npr., u »Književnoj republici«.⁸³ Ističe se na strani ljevice u KPJ.⁸⁴

God. 1923. sudjeluje u ključnim (i publiciranim) diskusijama među komunistima o nacionalnom pitanju. Na strani ljevice najoštriji je protivnik stajališta dra Sime Markovića,⁸⁵ koji mu povsvećuje gotovo cijeli jedan polemični odgovor.⁸⁶ Ciliga se zalaže za stvaranje federativne republike SHS,⁸⁷ u koju bi ušli »članovi«: Bosna, Crna Gora, Makedonija, Vojvodina, Srbija, Hrvatska, Dalmacija i Slovenija,⁸⁸ za priznavanje makedonske nacije, u čije postojanje ne sumnja⁸⁹ (supruga mu je — Makedonka!)⁹⁰ te za slobodni kulturni i nacionalni razvoj nacionalnih manjina (Nijemci Mađari, Rumunji, Bugari, Grci, Arnauti i Turci), kao što su to

ostvarili i Talijani.⁹¹ (Naši poslijeratni historičari, međutim, ne smatraju taj Ciligin doprinos osobito značajnim.)⁹² Istupa na javnim skupovima (npr., god. 1923. zahtijeva ukidanje Zakona o zaštiti države).

Nakon boravka Stjepana Radića u Moskvi i učlanjenja HRSS u Seljačku internacionalu 1924.⁹³ zastupa suradnju s HRSS, a naročito s njezinim disidentima (oštro istupa 1925. god. na 5. konferenciji zagrebačkih komunista);⁹⁴ agitira (u Osijeku) da se glasa na izborima za HRSS, što izaziva nezadovoljstvo radnika.⁹⁵

U lipnju 1924. god. prvi je doktorirao iz marksističke filozofije na Zagrebačkom sveučilištu, na Filozofskom fakultetu (»O socijalno-filozofskom aktivizmu Rudolfa Goldsheida.«⁹⁶ Kritika i obrana marksizma na području filozofije).⁹⁷

Potkraj 1924. god. delegat je na Zemaljskoj konferenciji Nezavisne radničke partije Jugoslavije za Hrvatsku i Slavoniju (legalna stranka ilegalne KPJ).⁹⁸ Nakon hapšenja Vladimira Čopića, Centralni odbor NRPJ odnosno rukovodstvo KPJ iste godine (potkraj prosinca 1924)⁹⁹ imenovalo je Ciligu za sekretara Oblasnog vijeća NRPJ za (tadašnju) Hrvatsku i Slavoniju,¹⁰⁰ a time i za rukovodioca KPJ za to područje,¹⁰¹ ali protiv volje mjesne uprave Zagreba i dijela oblasnog rukovodstva.¹⁰² Ciliga kasnije tvrdi da je 1924—25. ili 1928. bio i član CK KPJ i njegova Politbiroa,¹⁰³ što je Tito osporio već 1938. godine.¹⁰⁴ U vrhovima je SKOJ-a.¹⁰⁵ Sudjeluje u sukobima unutar Partije. Ciliga je, npr., i sâm došao u neposredan sukob s organizacionim sekretarom Oblasnog sekretarijata Ljubom Radovanovićem, formalno zbog uređivačke politike »Radničke borbe«, legalnog lista ilegalne KPJ, a pravi uzroci sukoba bili su drukčiji — pitanje »stvaranja radničko-seljačkog fronta, tj. saradnje Partije sa HRSS«. Naime: »Sprovodeći politiku centralnog partijskog rukovodstva, a i sam pripadajući levici, Ciliga je to svesrdno podržavao, dok su se Radovanović i drugi zagovornici desnice u Oblasnom sekretarijatu suprotstavljali ovoj politici.«¹⁰⁶ Odmah, već u početku 1925. god. »neki članovi OS počeli su da optužuju Ciligu za nerad i samovolju, netačno obaveštavanje Centralnog odbora o usvojenim odlukama, nekorektan odnos prema pojedinim članovima OS i dr.«¹⁰⁷ I Centralna uprava SKOJ-a u veljači 1925. god. negativno je ocijenila rad Oblasnog sekretarijata u vrijeme Ciligina rukovodstva.¹⁰⁸ Sâm Ciliga samokritički kaže na 3. kongresu KPJ ističući ulogu Kominterne (Beč, maj 1926): »Ja sam griješio, ali kad se KI umiješala, bilo je bolje.«¹⁰⁹ Postoji tvrdnja da je tada suradnik jugoslavenske policije,¹¹⁰ a sâm kaže da je surađivao sa sovjetskim GPU-om.¹¹¹

5.

Ante Ciliga uhapšen je 7. veljače 1925. god. te istoga mjeseca osuđen na izgon¹¹² u Italiju, čiji je bio državljanin. I dalje ilegalno živi u Zagrebu, ali je uskoro uhvaćen, prebačen u Sloveniju te u svibnju¹¹³ predan Talijanima (u Rakeku),¹¹⁴ zajedno sa suprugom.¹¹⁵ Na granici je odmah uhapšen¹¹⁶ i zatvoren u Puli;¹¹⁷ s grupom Proštinarâ okrivljen je za bunu 1921, ali su svi amnestirani u kolovozu 1925. godine.¹¹⁸ Ciliga tada boravi na Proštini,¹¹⁹ a zatim odlazi u Beč.¹²⁰

Vjerojatno u doba zasjedanja 6. proširene sjednice Izvršnog komiteta Kominterne (februar-mart 1926), Ciliga je imenovan u novoformirani sekretarijat Balkanske komunističke federacije Kominterne; to je potvrdio Politbiro CK KPJ te — u maju — i 3. kongres KPJ,¹²¹ ali samo kao privremeno rješenje.¹²² Očito je da Ciliga uživa povjerenje u Kominterni, što je KPJ morala respektirati. U tome »birou« jugoslavenske komuniste zastupao je 1925/1926. godine.¹²³ Objavljuje članke u Kominterninu glasilu¹²⁴ i djeluje u Klubu studenata komunista iz Jugoslavije.¹²⁵ Ciliga je aktivan u radu 3. kongresa KPJ u Beču (17—22. svibnja 1926);¹²⁶ živo sudjeluje u raspravama o raznim pitanjima.¹²⁷ (Tako je u vezi s izvještajem S. Markovića o radu Komisije o političkoj situaciji i zadacima Partije podržao zahtjev da Partija poradi na reviziji Solunskog procesa, te je primljen njegov prijedlog da se to pitanje unese i u rezoluciju).¹²⁸

6.

Politbiro CK KPJ odredio je u svibnju i kolovozu 1926. da Ciliga ode u Moskvu za nastavnika na Jugoslavenskom sektoru Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada (KUNMZ).¹²⁹ Na Drugoj plenarnoj sjednici CK KPJ (5—6. rujna 1926) određen je — umjesto Filipa Filipovića — za informatora za Jugoslaviju u Kominterni.¹³⁰

Od listopada 1926. god.¹³¹ Ante Ciliga je u SSSR-u; član je SKP(b).¹³² U grupi je Jugoslavena na KUNMZ-u u Moskvi,¹³³ nastavnik je u »jugoslavenskom sektoru«¹³⁴ te predaje (i na drugim grupama) političku ekonomiju, povijest Zapada, historiju SKP(b) i hrvatski ili srpski jezik.¹³⁵ Sudjeluje na 7. plenumu Izvršnog komiteta Kominterne (studen-prosinac 1926).¹³⁶ Suraduje u glasilima u Jugoslaviji; god. 1927. optužen je i zbog Ciligina članka u »Književnoj republici« urednik Miroslav Krleža, a časopis je prestao izlaziti.¹³⁷ U SSSRR-u se uključuje u idejno-političke sukobe unutar SKP(b) (ali istovremeno — 1928. god. — vraća suprugu u Beč).¹³⁸ I dalje je akter u sukobima u KPJ — u kolovozu 1928. god. rukovodiocem KPJ Milana Gorkića i Filipa Filipovića optužio je u Sekretarijatu IK Kominterne za balkanske zemlje zbog neprovođenja partijske linije i grupašenja.¹³⁹ Međutim, slijedeće je godine u grupi »sorok-odinovaca« — jugoslavenskih komunista koji su, uz ostalo, u »Pismu 41« podržali Trockoga i druge protiv Staljina i drugih;¹⁴⁰ tada je na čelu ljevičarsko-trockistički orijentiranih Jugoslavena na KUNMZ-u,¹⁴¹ te osniva ilegalnu opozicionu grupu.¹⁴²

7.

S grupom potpisnika A. Ciliga je isključen s KUNMZ-a¹⁴³ i iz SKP(b),¹⁴⁴ te prestaje biti i član KPJ.¹⁴⁵ Kaže da je u jesen 1929. god. upućen u Lenjingrad¹⁴⁶ gdje predaje povijest Novoga vijeka na Sveučilištu.¹⁴⁷ Ciligu na KUNMZ-u u predavanjima djelomično zamjenjuje Istranin dr J. Šajina.¹⁴⁸ (To doba Ciligina djelovanja među emigrantima negativ-

no je ocijenjeno na 4. zemaljskoj konferenciji KPJ 1934. godine,¹⁴⁹ a i danas ga se spominje u negativnom kontekstu.)¹⁵⁰ Uhapšen je u Lenjingradu u maju 1930.¹⁵¹ Zbog trockističkog djelovanja, osuđen na tri godine zatvora,¹⁵² te je do 1933. u tamnici kod Vjehnje Uraljska iza Urala.¹⁵³ Nakon izdržane robije zatvoren je u Čeljabinsku te konfiniran na dvije godine u Sibiru,¹⁵⁴ u Krasnojarsku.¹⁵⁵ God. 1933. uspio je obavijestiti rodbinu u Mostaru o teškim uvjetima života; Milan Gorkić zahtijeva da se spriječi takva prepiska »jer to izaziva dolje (u Jugoslaviji, op. P. S.) zabune i komplikacije«.¹⁵⁶ Kao talijanski državljani, od 1934. god. pokušava otići iz SSSR-a,¹⁵⁷ ali je zbog tih nastojanja potkraj godine upućen u Jenisejsk te je dobio još tri godine boravka u Sibiru.¹⁵⁸ Uspijeva se osloboditi pomoću poslanstva Kraljevine Italije u Moskvi¹⁵⁹ te je 3. prosinca 1935. god. prebačen u Poljsku.¹⁶⁰

Jugoslavenske vlasti prate Ciligin rad u SSSR-u u okviru predmeta: »Naši komunisti koji su se specijalizirali u sovjet. Rusiji.«¹⁶¹

8.

Stiže u Pariz i odmah stupa u pismenu vezu s prijateljem Mijom Mirkovićem u Subotici; vjerojatno na njegovu sugestiju, Ciliga se prijavio pariškoj policiji kao novinar i dopisnik »Letopisa Matice srpske« u Novom Sadu. Mirković mu je naknadno ishodio pismenu potvrdu od urednika toga časopisa, pa je Ciliga dobio novinarsku legitimaciju u Parizu.¹⁶²

Iz SSSR-a je izašao kao veoma oštar i ogorčen neprijatelj ne samo staljinizma već i SSSR-a, komunizma i socijalizma uopće te »u svom ideološko-političkom razvoju pravi potpuni zaokret i prelazi na pozicije predstavnika desničarskih tendencija«.¹⁶³ Iako tvrdi da se već 1932. godine,¹⁶⁴ u uralskoj tamnici, razišao s »politikom uopće«,¹⁶⁵ istupivši s »javnom izjavom iz trockističke organizacije«,¹⁶⁶ odmah je — doslovce po izlasku iz SSSR-a — započeo vrlo snažnu političku, sistematsku i dobro usmjerenu antisovjetsku kampanju, otkrivajući svijetu, najprije, žrtve staljinističkih čistki.^{166a} Iste godine reagira KPJ, s M. Gorkićem na čelu — optužuje ga za sudjelovanje u zinovjevsko-trockističkoj suradnji i Gestapoom radi pokušaja ubojstva Staljina.¹⁶⁷

Odmah, 1936. godine, započinje s radom na svojoj knjizi o SSSR-u.^{167a} Ljeti 1937. god.¹⁶⁸ u rodnom je kraju,¹⁶⁹ gdje susreće razvijen ilegalni rad KP Italije, ali Ciliga se ne obazire na fašistički teror i vodi antikomunističku propagandu;¹⁷⁰ napredni rođaci ogorčeni su njegovim anti-sovjetskim i antikomunističkim stajalištem.¹⁷¹

Kaže se da je u jesen došao u Jugoslaviju s Leonom Sjedovim, sinom Trockoga¹⁷² — što je Ciliga 1938. god. osporavao.¹⁷³ Uhapšen je već na talijansko-jugoslavenskoj granici u Rijeci-Sušaku,¹⁷⁴ te držan u zatvorima u Beogradu¹⁷⁵ i u Zagrebu;¹⁷⁶ na sredini siječnja 1938. god. odveden je iz zagrebačkog zatvora i preko Maribora istjeran iz zemlje;¹⁷⁷ nastanjuje se u Parizu.¹⁷⁸ U međuvremenu poveo je akciju za oslobađanje jugoslavenskih komunista — optuženih u SSSR-u za trockizam — iz staljinskih zatvora.¹⁷⁹

U Jugoslaviji tada djeluje nekoliko trockističkih grupica.¹⁸⁰ Jugoslaven-
ski komunisti čitaju Ciligine tekstove¹⁸¹ i kreću u ofenzivu. Ciligu kao
trockista te fašističkoga i jugoslavenskog agenta¹⁸² napali su moskovska
»Pravda«¹⁸³ (21. srpnja 1937),¹⁸⁴ zatim glasila KPJ¹⁸⁵ i Kominterne¹⁸⁶ te
komunisti-robijaši u Jugoslaviji u svojoj brošuri,¹⁸⁷ u brošuri KPJ,^{187a}
o sintezi povijesti Hrvata,¹⁸⁸ itd.¹⁸⁹ Ciliga odbija sve optužbe.¹⁹⁰ Čini
se da ima nekih uspjeha jer u razobličavanje njegove antirevolucionarne
akcije kreću i oba sekretara KPJ — Milan Gorkić i Josip Broz Tito,¹⁹¹
pa Edvard Kardelj¹⁹² i drugi.¹⁹³ Razmišlja se o internaciji A. Cili-
ge.^{193a} U počecima provođenja nove politike KPJ i njezine konsolidaci-
je, čiji je začetnik i glavni nosilac Tito, generalni sekretar KPJ je¹⁹⁴ u
siječnju 1938. god. procjenjivao kako Ciliga i njegovi pomoćnici nastoje
»da opet ožive u našoj firmi staru lijevu i desnu frakciju i tako oslabe
firmu i onemoguće sprovođenje pravilne politike«.¹⁹⁵ Za Ciligu Tito u
svibnju kaže da se sâm smatrao za vođu jugoslavenskih trockista.¹⁹⁶ Da-
nas se, međutim, drži da ih je bilo vrlo malo: »stvarnih sljedbenika Troc-
koga [...], izuzev Cilige i nekih efemernih pojava, zapravo i nije bi-
lo«.¹⁹⁷ Inače, sâm »Trocki ga je smatrao menševikom, pa mu je uskra-
tio objavljivanje propagandnih podataka u svom 'Biltenu'«.¹⁹⁸ Bivši
članovi KPJ koriste Ciligin slučaj za obračun s novim kretanjima u
KPJ.¹⁹⁹

Ciligini napisi izlaze u jugoslavenskim časopisima i novinama — »Novoj
Evropi«, »Novostima«,²⁰⁰ »Istri«, »Virovitičanu«, »Kulturi«, »Vrbaskim
novinama«, itd. te u inozemnim glasilima, npr., u Manchester Guar-
dianu«, u izdanjima jugoslavenskoga Antikominternskog komiteta,²⁰¹ a
pariški izdavač Gallimard objavljuje Ciliginu najatraktivniju knjigu do
danas: »Au pays du grand mensonge« (»U zemlji velike laži«); edicija
odmah izaziva neobičnu pažnju i u stranom svijetu i u nas.²⁰²

U međuvremenu — neočekivano — Ciliga ulazi u polemiku s Istrani-
nom — emigrantom u Jugoslaviji — prof. drom Mijom Mirkovićem (Ma-
te Balota), ekonomistom i književnikom, dotadašnjim prisnim prijateljem
još iz djetinjstva.²⁰³ Taj vrlo oštar konflikt, nastao u vezi s Ciliginom
kritikom Balotina poetskog opusa²⁰⁴ te s različitim stajalištima o situaciji u
Istri pod talijanskom fašističkom okupacijom,²⁰⁵ a uz to i djelovanje Is-
trana — članova KPJ na novoj, Titovoj liniji Partije uzrokom su što
je Ciliga ubrzo i zauvijek izgubio do tada sigurnu bazu i velik ugled među
Istranima; čini se da je to bilo presudno i za njegov položaj u Jugosla-
viji uopće.²⁰⁶

Aktivnost mu je tako antirevolucionarno oštra da mu jugoslavenski ko-
munisti ništa ne vjeruju pa ni njegovim tvrdnjama o staljinskim logori-
ma²⁰⁷ (doduše, ima i malobrojnih izuzetaka — npr., Andrija Hebrang).²⁰⁸
Iz Pariza stalno i vrlo intenzivno surađuje u zagrebačkoj »Novoj Evropi«,
osobito priložima s antisovjetskim sadržajima. U svibnju 1940. smatra
da bi »raspad Jugoslavije« izazvao »neposrednu katastrofu« Srba i Hrva-
ta, te da »bismo oboje sve izgubili« (potcrtao sâm A. Ciliga, op. P. S.) sa
»nekim svojim posebnim 'nezavisnim' državicama«.²⁰⁹ Uporno poku-
šava, ali ne uspijeva, ishoditi ukidanje odluke o izgonu iz Kraljevine
Jugoslavije.²¹⁰

9.

Uspio se vratiti tek u doba njemačke okupacije Francuske; u rujnu 1941. god. iz Pariza preko Italije stiže u Istru, u rodne Šegotiče.²¹¹ Potkraj godine dobiva »vizu« kvislinške Nezavisne Države Hrvatske u njezinom »konzulatu« u tadašnjoj talijanskoj Rijeci²¹² te iz Istre putuje na o. Lopud kod Dubrovnika, svojoj bivšoj supruzi;²¹³ sudionici NOP-a odmah su organizirali bojkot.²¹⁴ Odlazi u Mostar stricu.²¹⁵ Na putu iz Mostara u Zagreb, u prosincu, na temelju kraljevsko-jugoslavenske tjeralice iz 1938,²¹⁶ u Sisku su ga uhapsili ustaše zbog »sumnje komunističke promičbe«,²¹⁷ odnosno optužbe da organizira trockističke grupe.²¹⁸ Prebačen je u Zagreb.²¹⁹

Tu se, međutim, s njim vrlo dobro postupa: čak mu je u zatvoru dozvoljeno da piše pripovijesti o Istri.²²⁰ Njegova je knjiga »Au pays...« pohvaljena u ustaškoj štampi.²²¹ Ciliga, međutim, na jednom mjestu tvrdi da je Pavelić, nakon susreta s njime u zatvoru,²²² osobno ipak naredio da ga se pošalje u Jasenovac; no, zatim piše da su komunisti sugerirali ustašama da ga pošalju u taj logor (!);²²³ kaže da je mogao pobjeći iz transporta u Zagrebu, ali nije — htio (!).²²⁴ Kažnjen je na tri godine boravka u konclogoru u Jasenovcu,^{224a} najstrašnijem ustaškom logoru smrti (a i na okupiranome Balkanu). Uskoro i tu dobiva privilegirani položaj, te može nastaviti — u Jasenovcu! — čak i s književnim radom;²²⁵ uz to, u Beogradu mu je 1942. objavljena brošura — s izvodima iz njegove poznate knjige o SSSR-u: »Naši komunisti u Sovjetskoj Rusiji. (Dr. Ante Ciliga jedan od vođa jugoslavenskih komunista o zemlji 'Velike laži'...)«.²²⁶

Za Ciligu su se zainteresirali i talijanski okupatori i ustaše. Dne 21. 10. 1942. za sudbinu Cilige zanimali su se Komanda karabinjera i talijanski Kraljevski konzulat u Dubrovniku. Dne 23. prosinca Ustaška nadzorna služba (UNS) dopisom je — preko Zaštitnog redarstva za grad Zagreb i Veliku župu Prigorje — pozvala državnog savezničara i glavnog ravnatelja za društvenu skrb i udružbu Aleksandra Seitza da iz zatvora preuzme Ciligu.²²⁷ Posljednjeg dana 1942. god. prebačen je iz Jasenovca u zatvor u Zagrebu²²⁸ i — u siječnju 1943. — oslobođen,²²⁹ kako sâm tvrdi — uz pomoć Lorković-Vokićevih »angloameričkih« ustaških elemenata.²³⁰

10.

Ciliga je odmah zaposlen u Ministarstvu unutrašnjih poslova na propagandi.²³¹ Urednik je u novinama »Spremnost«,²³² surađuje člancima u »Hrvatskom narodu«, »Novoj Hrvatskoj« »Novom dobu«, »Vrhbosni«, itd.,²³³ te drži predavanja.²³⁴ Objavljuje niz oštrih antisovjetskih i anti-komunističkih tekstova,²³⁵ a 1943. god. publicira knjigu »Deset godina u Sovjetskom savezu«,²³⁶ s predgovorom spomenutoga samoga »državnog savezničara« A. Seitza.²³⁷ Naredne godine izdaje knjigu »Štorice iz Proštine« (napisanu — kako kaže A. Ciliga — u zagrebačkom zatvoru i u

jasenovačkom logoru!),²³⁸ na čakavštini, s izvjesnom literarnom vrijednošću;²³⁹ nagrađena je od tadašnje ustaške Matice hrvatske »za najbolju zbirku novela za god. 1943.«²⁴⁰ Jedan je od trojice autora priručnika za ustaške istražitelje: »Komunistička stranka. Nacrt razvoja i ustrojstva« (1944).²⁴¹ Sâm kaže da je 1943. god. odbio položaj potpredsjednika delegacije intelektualaca iz tzv. NDH na Goebbelsovu »Europskom Kongresu protiv boljševizma« u Beču (predsjednik je imao — po Ciligi — biti I. Meštrović) i sveučilišnu profesuru u Zagrebu.²⁴² Nakon kapitulacije Italije rujna 1943. zalaže se da Istra bude ustaška.²⁴³ Tvrdi da je sudjelovao u ustaškim pripremama Lorković-Vokićeva »prosavezničkoga« i antipavelićevskog »puča« ljeti 1944,²⁴⁴ te da je podržavao oslonac na HSS.²⁴⁵

Pravovremeno uočava kraj tzv. NDH te odlazi u Beč (srpanj 1944),²⁴⁶ a radi »studijskog putovanja« i posjete komitetu Antikominterne,²⁴⁷ i u Berlin (kolovoz).²⁴⁸ Tu je i od listopada 1944. do veljače 1945,²⁴⁹ te radi za poslanstvo tzv. NDH²⁵⁰ i povremeno ga zastupa na konferencijama za štampu.²⁵¹ Suraduje i dalje u zagrebačkoj štampi, npr. forsirajući sovjetske otpadnike — oružane jedinice generala Vlasova;²⁵² postoji tvrdnja da je s njime održavao i bliže veze.²⁵³ Iako je — tvrdi Ciliga — imenovan za pomoćnika kulturnog atašea u poslanstvu tzv. NDH u Pragu,²⁵⁴ pred raspad Hitlerova »Trećeg Reicha« bježi u Bavariku,²⁵⁵ računajući s američkom okupacijom toga kraja.²⁵⁶ Posljednjih dana rata ne uspijeva prijeći u Švicarsku.²⁵⁷

U međuvremenu mu je druga supruga zajedno s njezinim roditeljima ubijena u konclogoru Auschwitz, dok je maloljetni sin — jedinac Pavao uspio preživjeti taj njemački logor smrti.²⁵⁸

11.

Ciliga poslije 1945. god. živi u više zapadnoevropskih zemalja; konačno se (od 1958) skrasio u Rimu²⁵⁹ te povremeno raspolaze znatnim financijskim sredstvima²⁶⁰ (posebno za izdavačku djelatnost).

Vrlo je istaknuti pripadnik ustaških odnosno kroatističkih nacionalističkih i šovinističkih emigrantskih grupica. Tako je član »Hrvatskoga narodnog odbora« dra Branimira Jelića, kao dijela Pavelićeve grupe; kasnije se taj HNO preimenuje u »Hrvatski demokratski odbor« i odvojio od Pavelićeve grupe.²⁶¹ Ciliga je i član uprave »Hrvatskog radničkog saveza« (Pariz, 1957).²⁶² Vrlo živo sudjeluje u emigrantskim sukobima.²⁶³ Tako je, npr., god. 1960. pridonio rascjepu HDO-a, pa sâm Ciliga postaje potpredsjednik nove »Središnjice HDO-a za Evropu«.²⁶⁴ Nakon novih sukoba Ciliga je 1961. god. isključen iz HDO-a, ali se taj dio HDO-a u Italiji — Ciliga je član »Središnjice« za Italiju — tome odupro.²⁶⁵ Nakon daljnjih unutrašnjih sukoba emigrantskih grupa, Ciliga je (1962) potpredsjednik, pa (1963) politički tajnik »Evropske središnjice HDO-a« i predsjednik »Zemaljske središnjice HDO-a Italije«.²⁶⁶ Zbog toga što se smatralo da se HDO kompromitirao i pod tim novim imenom te da nema očekivanih rezultata, promijenjen mu je 1964. god. naziv u »Hrvat-

sku demokratsku i socijalnu akciju«, a Ciliga i dalje ostaje jedan od vodećih članova te grupe.²⁶⁷ No, ta se grupa neprestano osipa ili je u neprekidnim sukobima s drugim sličnim ustaškim odnosno nacionalističkim grupama u emigraciji,²⁶⁸ pa tako, npr., i s onom oko dra Krunoslava Draganovića.²⁶⁹ Podržao je ideju o osnivanju »hrvatske legije« u Dominikanskoj Republici radi oružane borbe protiv narodnog otpora tamošnjoj diktaturi, ali s dalekosežnijim namjerama: da se time od ustaških i drugih elemenata stvori prva poslijeratna hrvatska oružana jedinica,²⁷⁰ neprijateljska u odnosu prema Jugoslaviji. Neko se vrijeme zbližio s istarsko-dalmatinskom iredentističkom talijanaško-talijanskom emigracijom, iako ona i dalje svojata Dalmaciju, Rijeku i Istru kao talijanske zemlje.²⁷¹ Sasvim je blizak katoličkoj crkvi, ali luta od njezina progresivnoga do konzervativnog dijela; tako, npr., ima negativan odnos prema sarajevskom nadbiskupu Stadleru,²⁷² ali pokazuje osjetnu naklonost prema kardinalu dru Alojziju Stepincu,²⁷³ osobito kada ga prikazuje kao zagrebačkog nadbiskupa u tzv. NDH.²⁷⁴ Ciliga većinu sadašnjih hrvatskih rimokatoličkih biskupa smatra ekstremno konzervativnima i antireformskim, jer sam podržava stajališta Drugoga vatikanskog koncila,²⁷⁵ što je, međutim, u suprotnosti s ostalom njegovom djelatnošću.²⁷⁶ Od 50-ih godina dalje negativno ocjenjuje Pavelića i njegovu tzv. NDH,²⁷⁷ optužujući ga kao izdajnika koji je bez borbe napustio zemlju,²⁷⁸ tj. zbog prepuštanja »bez borbe Zagreba i Države velikosrpskim komunistima-partizanima«. ²⁷⁹ Ciliga smatra da je trebalo sačuvati samostalnu »Hrvatsku Državu«, ²⁸⁰ nastaviti rat i dokazati »da NDH nije quislinška i osovinska tvorevina, nego tvorevina hrvatskog naroda«, te na taj način s uspjehom računati sa Churchill-Staljinovim »fifty-fifty« razbijanjem Jugoslavije.²⁸¹ Ipak, god. 1957. javno istupa protiv ekstradicije Pavelića iz Argentine u Jugoslaviju.²⁸² Za određene »aktivnosti« tzv. NDH, kao, npr., za Jasenovac kaže da je (uz Auschwitz) zaista bio pravi logor za istrebljenje ljudi,²⁸³ ali izmišlja da su ustaše — šefovi i ubojice-mučitelji — unutrašnju upravu prepustili najprije zatočenicima-Jevrejima,²⁸⁴ a kasnije zatočenicima-komunistima; po njegovu su, dakle, mišljenju oni — sukripci (!);²⁸⁵ time se uz antikomunističko otkriva i Ciligino antisemitsko stajalište. Pored »hajdučije-razbojstva« vidi i »junaštvo-herojstvo« u zloglasnom zločincu-ustaši Luburiću i njegovim luburićevcima, pa čak ističe i »junačku crtu njihovu«(!).²⁸⁶ Na drugoj strani, međutim, optužuje Jugoslavensku armiju za tobožnje masovne »pokolje« kvislinga-četnika, ljotićevaca i ustaša posljednjih dana rata, ali ne donosi za to dokaze.²⁸⁷

I dalje je vrlo uporan u svojoj antikomunističkoj i antisocijalističkoj djelatnosti,^{287a} naročito u antisovjetizmu i napadima na jugoslavenski samoupravni socijalistički razvoj,²⁸⁸ a smatra se stručnjakom i za povijest KPJ.²⁸⁹ Istupa u javnosti i intervjuima (npr., i 1987),^{289a} te sudjeluje na raznim skupovima, npr. na 2. međunarodnom antikomunističkom kongresu u Rimu (18—22. 11. 1960) s referatom: »Titoistička i moskovska infiltracija među emigracijom Jugoslavije«, ²⁹⁰ te na međunarodnom »Venecijanskom bijenalu«, koji je 1977. god. imao temu »Sloboda i socijalizam«; tu je Ciliga referirao o povijesnim korijenima komunističke opozicije u odnosu prema poststaljinističkim sukobima.²⁹¹ Vrijeda Josipa

Broja Tita,²⁹² te NOVJ i JA;²⁹³ omalovažava ulogu komunista i potrebu pokretanja ustanka 1941. god. u Jugoslaviji odnosno cijeloga NOB-a,²⁹⁴ te objavljuje apsurdna otkrića, pogrešne i izmišljene podatke i o NOR-u i o socijalističkoj revoluciji.²⁹⁵ Tvrdi da je odbijao pozive da se pridruži partizanima,²⁹⁶ te da su komunisti sugerirali ustašama da ga upute u Jasenovac.²⁹⁷ Očito, kao sredstvo u žestokim unutrašnjim obračunima emigracije objavljuje tvrdnju da je čak i »ministar unutrašnjih poslova« tzv. NDH A. Nikšić bio »tajni komunista« (!).²⁹⁸ Vrhunac je Ciliginih »otkrića« tvrdnja da su logoraši-članovi KPJ u Jasenovcu, također, krivci za zločine u tome ustaškom konclogoru smrti (!).²⁹⁹

Sa zadovoljstvom je dočekao nacionalističku euforiju i tzv. masovni pokret (maspok) u SR Hrvatskoj u početku 70-ih godina,³⁰⁰ te ih je podržao — vrlo opširno, npr., komentirajući »Deklaraciju« u Hrvatskoj, ali i »Predlog za razmišljanje« u Srbiji.³⁰¹ Poslao je pozdravni brzojav i Milovanu Đilasu u povodu njegova puštanja iz zatvora, zahtijevajući od njega podršku za »moralnu rehabilitaciju Andrije Hebranga«.³⁰²

Šutke prelazi preko ogromnog procvata Istre i svoga užega rodnoga kraja u poslijeratnome socijalističkom periodu pa tako i ostalog dijela Hrvatske odnosno Jugoslavije,³⁰³ ali zato neprestano predviđa »nove katastrofe« Titove Jugoslavije (npr. 1978),³⁰⁴ očekujući njezin slom;³⁰⁵ piše o potrebi razbijanja Jugoslavije,³⁰⁶ računa s time,³⁰⁷ tako da 1985. god. predlaže njenu podjelu na Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju.³⁰⁸ U međuvremenu luta, pa se vraća na dio svojih jugoslavenskih idejno-nacionalnih opredjeljenja iz rane mladosti i uoči drugoga svjetskog rata, ali uvijek s izrazitim antisrpsvom i forsirajući šovinistički kroatizam.³⁰⁹ I dalje se iskazuje kao oštar protivnik samoupravnoga socijalističkog društva jugoslavenskih naroda i narodnosti.³¹⁰

12.

Ante Ciliga razvija i uredničku djelatnost, u Rimu osobito. Tako je suradnik antijugoslavenskoga³¹¹ »Biltena« spomenutoga Hrvatskog narodnog odbora odnosno Hrvatskoga demokratskog odbora, čiji je glavni odgovorni urednik od 1959. godine;³¹² godine 1961. pokreće njegovu »novu seriju«³¹³ u ime Zemaljske središnjice HDO za Italiju³¹⁴ s podnaslovom: »Glavu dajemo, hrvatske države ne dajemo«. God. 1964. ta Središnjica mijenja ime u Evropsku središnjicu Hrvatske demokratske i socijalne akcije, a Ciliga ostaje glavni i odgovorni urednik »Biltena«,³¹⁵ koji uglavnom ispunjava svojim napisima (časopis se edira šapirografiranom ili štamparskom tehnikom). Od 1959. god. najavljivan je kao urednik serije »Hrvatska politička knjižnica« (sv. 1—2): »Problemi i zadaće hrvatske narodno-političke borbe u vrijeme Hruščovljevih ucjenjivanja i američkih zahtjeva prema FNRJ. Zbornik Članaka, Izjava i Dokumenta svih hrvatskih struja i stranaka, iz emigracije i domovine«, a od 1974. urednik je i izdavač glasila »Na pragu sutrašnjice. Časopis za dijalog o demokratskim, nacionalnim i socijalnim problemima hrvatske borbe« (šapirografirano ili štampano).³¹⁶

13.

Ciligini stari i novi tekstovi publicirani su u više država, na mnogim jezicima (na hrvatskom ili srpskom i na drugim jezicima), u raznim štampanim glasilima, emitirani su preko radija, antisovjetskoga su, anti-komunističkog, antisocijalističkog i antijugoslavenskog sadržaja; uz to su proustaški ili oštro kroatistički, šovinistički i nacionalistički intonirani.³¹⁷ Štampa mu se niz članaka, knjiga, od kojih su neke reprint ili nova, dopunjena i prerađena izdanja, ili, pak, izvodi iz knjige »Au pays...« (objavljena je u desetak izdanja); dio tekstova u svojim knjigama prethodno objavljuje u raznim glasilima.³¹⁸ Iako poslijeratna izdanja objavljuje u suglasju s općim tokovima ustaške (odnosno nacionalističke hrvatske emigracije), neke sadržaje štampa i protiv volje pojedinih struja (npr., neke su grupe nastojale spriječiti objavljivanje njegovih sjećanja na ustaški logor smrti Jasenovac).

Dajem naslove samo knjiga i brošura (naravno, one naslove koji su mi poznati): »Au pays du grand mensonge« (Pariz 1938) odnosno »The Russian Enigma« (London 1940; 1942?), te isto, nizozemsko izdanje (prije rata); »The Cronstadt Revolt« (London 1942); »Naši komunisti o Sovjetskoj Rusiji. (Dr. Ante Ciliga, jedan od vođa jugoslavenskih komunističkih, o zemlji 'Velike laži'...)« (Beograd 1942); »Deset godina u Sovjetskoj Rusiji« (Zagreb 1943); »Komunistička stranka. Nacrt razvoja i ustrojstva« (Zagreb 1944, koautori: T. Mortidija i M. Nikolajević-Kus); »Štorice iz Proštine« (Zagreb 1944); »Lénine et la Révolution. Les 'maitres' du pays. Qui commande en U.S.S.R.?« (Pariz 1948); »Dix ans derrière le rideau de fer«, sv. 1, »Au pays du mensonge déconcertant«, sv. 2, »Siberie. Terre de l'exil et de l'industrialisation« (Pariz 1950. i 1977.); »Dieci anni dietro il sipario di ferro«, sv. 1, »Il paese della menzogna e dell'enigma«, sv. 2, »Siberia« (Rim 1951); »El Pais de la Gran Mentira y del Enigma. Diez años detrás de la Cortina de Hierro« (Buenos Aires 1951); isto, japansko izdanje, 50-e godine (?); »La Yougoslavie sous la menace intérieure et extérieure« (Pariz 1951); »Dokle će hrvatski narod stenjati pod srpskim jarmom? Diskusija o suvremenim problemima Hrvatske politike« (Pariz 1952); »Im Land der Verwirrenden Lüge. Zehn Jahre hinter dem Eiserem Vorhang« (Köln 1953); »Sam kroz Europu u ratu. Drugi svjetski rat u doživljajima vanstranačkog čovjeka«, sv. 1 (Pariz 1954);³¹⁹ »The Russian Enigma« (Connecticut 1973); »La crisi di stato della Jugoslavia di Tito. Il vero dilemma: spartazione 'fifty-fifty' o confederazione con Đilas e Savka Dabčević« (Rim 1972); »Crise d'Etat dans la Yougoslavie de Tito« (Pariz 1974); »Au pays du grand mensonge déconcertant« (Pariz 1977); »Sam kroz Europu u ratu (1939—1945)« (Rim 1978); »Il labirinto jugoslavo. Passato e futuro delle nazioni balcaniche« (Milano 1983); »Jugoslavischer Kommunismus und russische Bolschewismus« (bez mjesta i godine objavljivanja); »Ekonomska kriza Titove Jugoslavije« (bez mjesta i godine objavljivanja).

Neobjavljene i najavljene knjige i prijevodi: »U Sovjetskoj Rusiji i o njoj« (izabrani članci iz zagrebačke »Nove Europe« 1936—1940. i »Spremnosti« 1943—1945); »Destin du XX siècle. Les grandes forces politiques, natio-

nales et reliquies devant les problèmes de notre temps»; »Seul à travers l'Europe en guerre (1939—1945)»; »Storia del Partito comunista della Jugoslavia»; »Viaggio nel paese della menzogna«.³²⁰

Knjige i članke A. Cilige spominje, registrira i komentira emigrantska štampa, ili se, pak, na njih poziva.³²¹

U novije doba Ciligino ime, međutim, sve se više spominje i u jugoslavenskoj historiografiji, u vezi s njegovim djelovanjem 20-ih godina³²² (pa i u polemici književnika),³²³ te u novinskoj publicistici, u vezi s boravkom u staljinskim zatvorima;³²⁴ upozoreno je na njegovu ustašku djelatnost u tzv. NDH³²⁵ i u poslijeratnoj emigraciji.³²⁶ Objavljene su Titove i Keršovanijeve negativne ocjene Ciligine djelatnosti 30-ih godina.³²⁷ Usprkos tome, zabilježen je i prvi pokušaj njegove rehabilitacije kao trockista i staljinske žrtve, s time da su napadnuti i Tito i Kardelj, što je izazvalo javnu osudu.³²⁸ Sadašnje stanje poznatih podataka govori o Ciliginjoj vrlo dugoj i veoma intenzivnoj političkoj aktivnosti, od koje je jedva i notiran u jugoslavenskoj povijesnoj literaturi period od druge polovice 30-ih godina dalje, u tijeku posljednjega pola stoljeća; ne odgovara se ni na rezultate njegova obilnoga publicističkoga rada, u raznim stranim zemljama i na nizu stranih jezika, pa i na hrvatskom ili srpskom jeziku.³²⁹

14.

Dr Antun Ciliga iz Šegotića u jugoistočnoj Istri gotovo da je jedinstvena pojava u novijoj hrvatskoj odnosno jugoslavenskoj historiji. Životni put toga Hrvata iz Istre, s vrlo obimnom i veoma znatnom publicističkom djelatnošću, kreće se u nevjerojatnom rasponu — od napredne nacionalno-revolucionarne protuaustrijske te od nacionalno-hrvatske, pro-srpske i jugoslavenske orijentacije, preko socijaldemokratske i komunističke djelatnosti u jugoslavenskim zemljama i u inozemstvu, aktivnog sudjelovanja u mađarskoj sovjetskoj revoluciji, preko frakcionštva u KPJ i trockizma u SKP(b), preko karadorđevićevskog, staljinskog i ustaškog zatočeništva, suradnje sa staljinskom i paveličevskom policijom (spominje se suradnja i s karadorđevićevskim i hitlerovskim represivnim organima, a i drugim obavještajnim službama, osobito poslije drugoga svjetskoga rata) te aktivnoga podržavanja režima nacifašističke tzv. NDH u zemlji i inozemstvu, suprotstavljanja NOB-u i antihitlerovskoj savezničkoj koaliciji u drugome svjetskome ratu, do pozicija istaknutoga ustaškog, kroatističko-šovinističkog i klerikalnoga hrvatskog nacionalista, vrlo aktivnoga i upornog protivnika samoupravne SR Hrvatske odnosno SFR Jugoslavije. U borbi protiv jugoslavenske državne zajednice naroda i narodnosti i za njeno razbijanje proveo je veći dio svoga veoma dugoga života — točnije rečeno, od 1935. godine do danas.

Politička ocjena njegove veoma duge javne djelatnosti (koja još nije pri kraju!) u Jugoslaviji već je odavno dana — ona je negativna. Međutim, još uvijek se čeka na znanstvenu valorizaciju Ciligina više nego čudnoga, vrlo krivudava životnog puta, prepunoga neobično oštih zaokreta, ne-

očekivanih zavoja i nerazjašnjenih — na prvi pogled — te bezrazložnih skokova u suprotnim smjerovima. Put — koji je izabrao — vodio ga je, međutim, sve desnije i odveo na suprotnu stranu od hoda hrvatskoga te ostalih jugoslavenskih naroda i narodnosti.

BILJEŠKE

- ¹ *Armando Černjul*, Stvarno nemoguće. Kome se uskraćuju blagosti. *Svijet* 1291, Sarajevo, 7. III. 1983, str. 13.
- ² *Rajko Đurić*, Kraj u borbi protiv trockizma, *Književna reč*, XII, 221, Beograd, 25. XI 1983, str. 9; i Dug prema istini. Sudbina »trockista« u jugoslavenskoj KP. — Da li je Trockijev sin, Leon Sedov, stvarno bio u Jugoslaviji? *Književna reč*, XII, 230, Beograd, 25. III 1984, str. 5—6.
- ³ Npr., Odgovornost za tekst »Dug istini«. Predsjedništvo CK SK Srbije. *Novi list*, XXXVIII, 93, Rijeka, 20. IV 1984, str. 2; *Mladen Babun*, Pogled na jedan fenomen koji pritišće: pitanje trockizma? *Polet* 262/263, Zagreb, 27. IV 1984, str. 3; Odgovornost za javnu riječ. Rajko Đurić isključen iz SK. *Vjesnik*, XLV, 13165, Zagreb, 29—30. IV, 1—2. V 1984, str. 2, izd. 3; *M. S.*, Promašaji »Književne reči«. Predsjedništvo SSO Srbije. *Vjesnik*, XLV, 13175, Zagreb, 12. V 1984, str. 9, izd. 3; *Zoran Petronijević*, Mi nećemo hvaliti »Književnu reč«. Rasprava o uređivačkoj koncepciji »Književne reči«. *Književna reč*, XIII, 234, Beograd, 25. V 1984, str. 27.
- ⁴ Rasprava o uređivačkoj koncepciji »Književne reči«. *Književna reč*, XIII, 234, Beograd 25. V. 1984, str. 27; Promašaji »Književne reči«. Predsjedništvo SSO Srbije. *Vjesnik*, XLV, 13175, Zagreb, 12. V 1984, str. 9, izd. 3. Usp. i prethodnu bilješku.
- ⁵ Redakcija *Književne reči* u članku Zlonamerno tumačenje jednog napisa o trockizmu. Objašnjenje. (*Književna reč*, XIII, 232, Beograd, 25. IV 1984, str. 13) odbila je prigovore i kritike, naročito one u tekstu *Pere Pletikosa*, Povijest i etika ne trpe smicalice (*Vjesnik*, Zagreb, 15. IV 1984) i u članku Đonom na istoriju (*Večernje novosti*, Beograd, 16. IV 1984), te uzima u zaštitu novinara Rajka Đurića. Međutim takvo je stajalište *Književne reči* odbijeno, te je u Zaključnoj reči sjednice Predsjedništva Republičke konferencije Saveza Socijalističke omladine Srbije (koja je objavljena u *Književnoj reči*, XIII, 234, 25. V 1984, str. 27, nakon spomenute uvodne riječi Z. Petronijevića na istoj sjednici), rečeno i ovo: »O idejno-političkim i kulturnim aspektima tekstova koji su pominjani ne bih ponovio ništa. Predlažem da prihvatimo ocene iz uvodnog izlaganja. To svakako treba da ima u vidu i rukovodstvo Književne omladine« (Srbije, tj. izdavač *Književnih novina*, op. P. S.).
- ⁶ Npr., *Pero Pletikosa*, Povijest i etika ne trpe smicalice. Suprotstavljanja. *Vjesnik*, XLV, 13151, Zagreb, 15. IV 1984; *Mladen Babun*, Pitanja trockizma? Pogled na jedan fenomen koji pritišće. *Polet* 262—3, Zagreb, 27. IV 1984, str. 3.
- ⁷ Odgovornost za javnu riječ. Rajko Đurić isključen iz SK. *Vjesnik*, XLV, 13165, Zagreb, 29—30. IV, 1—2. V 1984, str. 2, izd. 2.
- ⁸ *Milomir Marić*, Crvene magle na istoku. Staljinizam — očima savremenika. *Duga* 296, Beograd, 20, 6—13. VII 1985, str. 53—58.

- ⁹ *Armando Čevnjul*, Tito — revolucionar i publicist. Za mir i slobodu. *Polet* 354, Zagreb, 17. X 1986, str. 26—27.
- ¹⁰ *Rade Džodan*, Političko putovanje I. Siljana. *Polet* 357, Zagreb, 28. XI 1987, str. 29; *Ive Siljan*, Političko »putovanje« Rade Džodana. *Polet* 238, Zagreb, 12. XII 1986, str. 28; *Rade Džodan*, Političko putovanje I. Siljana. *Polet* 360, Zagreb, 30. I 1987, str. 29.
- ¹¹ *Miroslav Bertoša*, Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre, Pula 1972, Antifašistička obrana Proštine 1921. godine. U: Labinska republika 1921, Zbornik radova, Rijeka 1972, La difesa antifascista della Proština nel 1921. U: La Repubblica di Albona nell'anno 1921, Rijeka 1979. Usp. i *Bertošine* radove: »Labinska republika« i Proštinska buna 1921. godine (Prigodom 50-godišnjice). *Novi list*, XXV, 89—110, Rijeka, 15. IV — 11. V 1971, Pokret proštinskih seljaka 1921. godine, *Franina i Jurina*, kalendar za 1972, Pula 1971, str. 53—56, i kalendar *Istarska Danica* 1972, Zagreb—Pula 1971, str. 157—161. Seljački pokret u jugoistočnoj Istri 1921. U povodu 60. godišnjice pobune na Proštini. *Novi list*, XXXV, 73—75, Rijeka, 30. — 1. IV 1981, te istovremeno (u iste dane) i u puljskom *Glasu Istre*.
- ¹² *Petar Strčić*, Tito o razvoju Partije. (Epizoda s A. Ciligom 30-ih godina). *Istra*, XVIII, 3—4, Pula 1980, str. 1—10, Iz odnosa Josipa Broza Tita prema Istri između dva svjetska rata, *Goriški letnik* 7, Nova Gorica 1980, str. 65—74, *Tito: »Naša Istra«*, *Dometi*, izvanredni svezak, Rijeka 1980, str. 27—42, i Prilog o odnosu Josipa Broza Tita prema Istri između dva svjetska rata, *Historija*, III, 3, Rijeka 1981, str. 57—82. Poslije spomenutih tekstova u *Književnoj reči* i *Dugi* objavili su *Ivan Očak* i *Petar Strčić* Pisma Ante Cilige glavnom uredniku »Nove Evrope« Milanu Čurčinu (1936—1940), *Radovi* 20, Zagreb 1988, str. 215—263, (ovdje je dana i prva u nas cjelovita, koncizna biografija A. Cilige). *Ivan Očak* je, zatim, 1988. god. na XIX znanstvenom skupu »Pazinski memorijal« Katedre Čakavskog sabora u Pazinu (23. IX 1988) održao referat pod naslovom: Otpadnik komunizma Ante Ciliga o staljinskim čistkama; o referatu I. Očaka diskutirao je na tome Memorijalu Enes Milak.
- ¹³ *Mladen Švab*, Ciliga, Ante, rukopis za »Hrvatski biografski leksikon« Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb (lijepo zahvaljujem na uvidu u materijal). Usp. i Arhiv CK SKJ, Beograd, Kartoteka pseudonima, te Treći kongres KPJ (17—22. maj 1926). Plenarne sjednice CK SKJ (maj—septembar 1926). Izvori za istoriju SKJ, Serija A, Dokumenti centralnih organa KPJ (1919—1941), I, Kongresi, konferencije, plenumi CK KPJ, knj. 6, priredili: *Ubavka Vujošević* i *Branislav Gligorijević*, Beograd 1986, str. 29, 531 i dr.; Đaković. Život i djelo. Građa za monografiju. Slavonski Brod 1979, str. 132.
- ¹⁴ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske OOUR Arhiv, Zagreb (dalje: AIHRPH), Policijski karton 716.
- ¹⁵ Isto.
- ¹⁶ *Ante Ciliga*, Sam kroz Europu u ratu (1939—1945), Rim 1978, str. 120, 128; *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 34; *I. Očak* — *P. Strčić*, Pisma, n. dj., str. 256.
- ¹⁷ Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb (dalje: NSB), R 7446, A. Ciliga — M. Čurčinu, 1. IX 1938. i u drugim pismima. Bio je to Martin Ciliga koji je 1901. god. prešao na rad u Mostar iz Metlike u Sloveniji (Fond nerigistriran, Knjiga zapisnika Sudskog poglavarstva Mostar, Arhiv Hercegovine). — Stjecajem okolnosti ovaj rad o Ciligi štampan je — iako je bio davno prije pripremljen — nakon što su tiskana spomenuta pisma A. Cilige M. Čurčinu, koja su za štampu priredili I. Očak i potpisani (v. bilj. 12); zbog toga se podaci iz pisama (koji se čuvaju u NSB, Zagreb) mogu usporediti u njihovu objavljenom izdanju. — O izbacivanju Cilige iz pazinske gimnazije usp. i pismo Mije Mirkovića Vasi Stajiću, Subotica, 9. IV 1936, Arhiv Matice srpske u Novom Sadu (dalje: AMS), inv. br. 8501.

- 17^a Ciliga u članku u Biltenu Hrvatskog demokratskog otpora, nova serija, II, 22—24, listopad—prosinac 1963, str. 40.
- 18 Mijo Mirković, Istina o buni u Istri, *Novosti* 105, Zagreb, 20. IV 1921 (M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 34—35, bilj. 119; podaci potječu od samoga Cilige).
- 19 NSB, R 7446 b, A. Ciliga — M. Čurčinu, 11. 10. 1939; I. Očak—P. Strčić, Pisma, n. dj., str. 264.
- 20 M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35; M. Švab, n. rkp.
- 21 Iz pisma A. Cilige—M. Bertoši, 28. VI 1971.
- 22 AIHRPH, Policijski karton A. Cilige, 716.
- 23 M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35.
- 24 A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 141.
- 25 Mate Balota (Mijo Mirković), Puna je Pula, Zagreb 1960, str. 166.
- 26 M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35.
- 27 Stanislava Koprivica-Oštrić, Tito u Bjelovaru, Bjelovar 1978, str. 36.
- 28 M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35.
- 29 Ivan Očak, U borbi za ideje Oktobra. Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije (1918—1921). Zagreb 1976, str. 137.
- 30 Vujica Kovačev, Neka izdanja istorijske građe o Mađarskoj Sovjetskoj Republici. Prilozi za istoriju socijalizma 1, Beograd 1964, str. 425.
- 31 Ivan Očak, Afera Diamantstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919). Zagreb 1988, dok. 9, Zagreb 19. VIII 1919.
- 32 Vitomir Korać, Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, knj. 1, Zagreb 1929, str. 259; Ivan Očak, Braća Cvijići, Zagreb 1982, str. 68.
- 33 M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35.
- 34 AIHRPH, Policijski karton 716; A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 181.
- 35 Josip I. Vidmar, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. godine. Arhivski vjesnik 2, Zagreb 1959, str. 103; M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35.
- 36 J. I. Vidmar, Prilozi, n. dj., str. 192; M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35. O revoluciji u Mađarskoj usp., npr. Deže Nemeš, K istorii krovavoj kontrarevoluciji v Vengrii 1919—1921 gg. *Studia historica* 11, Budimpešta 1954, str. 1—125, i Tibor Hajdu, The Hungarian Soviet Republic. *Studia historica* 131, Budimpešta 1979, str. 1—172.
- 37 M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35; Toma Milenković, Međusobne veze i uticaji Mađarske Sovjetske Republike na radnički pokret u Vojvodini. Prilozi za istoriju socijalizma 4, Beograd 1967, str. 9.
- 38 Josip Mirnić, Leci Jugoslovenske frakcije Međunarodne socijalističke federacije u Mađarskoj komuni. *Arhivist*, XII, 1, Beograd, 1962, str. 13 i 30.
- 39 Toma Milenković, Vladimir Čopić u jugoslovenskom radničkom pokretu (decembar 1918 — jun 1921). U: Život i djelo Vladimira Čopića. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju. Rijeka 1978, str. 99 i 104.
- 40 Arhiv Hrvatske (dalje: AH), Przv 6-14,175/4788-8694/1919 od 7. VIII 1919.
- 41 Isto.
- 42 Isto; usp. i J. I. Vidmar, Prilozi, n. dj., str. 192; Stanislava Koprivica-Oštrić, Vojnička pobuna u Varaždinu 23. VII 1919. godine. *Povijesni prilozi* 2, Zagreb 1983, str. 76, 77 i 90.
- 43 M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 35; u Kočevju je od 13. do 18. XII 1919. god. došlo do nemira i pobune rudara (J. I. Vidmar, Prilozi, n. dj., str. 223—224), ali ne znam može li se to povezati s eventualnim djelovanjem A. Cilige.
- 44 Iz pisma A. Cilige M. Bertoši, 9. IV 1971. godine.

- ⁴⁵ *Ivan Očak*, Vojnik revolucije. Život i rad Vladimira Čopića. Zagreb 1980, str. 90, i Afera Diamantstein, n. dj., dok. 17, Beograd 24. XII 1919. (dio: Simo Miljuš); u vezi s procesom Diamantstein u režimskom dokumentu spominje se da je Ciliga »Vođa organizacije u Ljubljani. Putuje pod imenom Rošić« (*I. Očak*, U borbi za ideje, n. dj., str. 308, i Afera Diamantstein, n. dj., dok. 1, Zagreb, 9. VIII 1919, str. 41).
- ⁴⁶ *Ivan Kreft*, Spori in spopadi, Ljubljana—Murska Sobota—Kopar 1984, str. 232 i 237.
- ⁴⁷ AH, Przv 6—14, 175/4132/9229/1919, k. 902, od 9. VIII 1919.
- ⁴⁸ Isto.
- ⁴⁹ Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu, 22. VIII 1922. — Predsjedništvu policijske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, AIHRPH, grupa 16, inv. br. 152.
- ⁵⁰ *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 35.
- ⁵¹ Iz pisma A. Cilige M. Bertoši, 9. IV 1971.
- ⁵² *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 36.
- ⁵³ *Vjekoslav Bratulić*, Elementi revolucionarnosti u radničkom pokretu u Puli 1920. godine. Generalni štrajk i prvomajske demonstracije. *Jadranski zbornik* 1, Rijeka—Pula 1956, str. 273, bilj. 12, i Lijeva istarska inteligencija. U: *Mladen Iveković*, »Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1945«, Zagreb 1970, str. 184; *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 32; *Josip Ciliga*, Moj revolucionarni put. U: Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1921, *Zbornik* 1, Rijeka 1970, str. 539; *Tone Crnobori*, Borbeno Pula, Prilog građi za povijest radničkog pokreta i NOB do rujna 1943. Rijeka 1972, str. 127.
- ⁵⁴ Iz pisma A. Cilige M. Bertoši 9. IV 1971.
- ⁵⁵ *I. Baljkas—A. Ciliga*, Polemika. *Nova Evropa*, XXXI, 5—6, Zagreb, 26. V 1938, str. 192, 193; *M. Bertoša*, Proština, n. dj., 37.
- ⁵⁶ *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 37; *Herman Buršić*, Događaj u Proštini 1921. godine. U: Labinska republika. Zbornik radova. Rijeka 1972, str. 350, i Gli avvenimenti del 1921 nella Proština. U: La Repubblica di Albona nell'anno 1921. Rijeka 1979, str. 381—382.
- ⁵⁷ Usp. npr.: *M. Mirković*, Istina, n. dj.; *Dragovan Šepić*, Zemlja muka. Jugosloveni u Italiji, Pariz 1931, str. 26; *Ernest Radetić*, Istra pod Italijom 1918—1943, Zagreb 1944, str. 97—98; *Ferdo Čulinović*, Revolucionarni pokret u Istri 1921, Zagreb 1951, posebno str. 87, 88, 172, 175, 176, 223, 228, 240, 241; *Elio Apib*, Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918—1943), Bari 1966, str. 156; *M. Bertoša*, radove usp. u bilj. 11; *H. Buršić*, navedeni radovi u bilj. 56; *T. Crnobori*, Borbeno Pula, n. dj., str. 125—139; *J. Ciliga*, Moj, n. dj.; *Giacomo Scotti*, La rivolta del Proštino nel 1921. *Panorama*, XXX, 3—6, Rijeka, 16—30. II, 1—15. III, 16—31. III i 1—15. IV 1981; *Mirko Urošević*, Uz 60-godišnjicu Labinske republike i Proštinske bune. *Vikend* 667—674, Zagreb, 6. III—24. IV 1981; *Petar Strčić*, 60. godišnjica Labinske republike i Proštinske bune. *Komunist*, XXXIX, 1253—1256, Zagreb, 13. III, 4. IV 1981. Usp. i malu polemičku iskru: *Petar Strčić*, Da li samo antifašistički pokret? (*Miroslav Bertoša*, Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre. Pula 1972). Pohod Miroslava Bertoše u 20. stoljeće. *Novi list*, XXVII, 7, Rijeka, 10. I 1973; *M. Bertoša*, Zaobiden i suvišan. (Uz prikaz knjige Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka Jugoistočne Istre, Pula 1972). *Novi list*, XXVII, 43, Rijeka, 21. II 1953, str. 9; *Petar Strčić*, Zašto prigovor samo meni? U povodu odgovora M. Bertoše na recenziju o djelu »Proština 1921...«. *Novi list*, XXVII, 67, Rijeka, 21. III 1973, str. 9.
- ⁵⁸ *Ante Ciliga*, Istarski motivi: Balotina Istra. *Nova Evropa*, XXXI, 9, Zagreb, 26. IX 1938, str. 290.

- ⁵⁹ Iz pisma A. Cilige M. Bertoši, 9. IV 1971. Usp. i *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 68, bilj. 261.
- ⁶⁰ Iz pisma A. Cilige M. Bertoši, 9. IV 1971.
- ⁶¹ AIHRPH, grupa 16, inv. br. 152, Zapisnik saslušanja A. Cilige i dr. Lj. Volčeve-
-Cilige, Ured kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, 16. 10. 1922; *H. Buršić*,
Događaj, n. dj., str. 356, i Gli avvenimenti, n. dj., str. 389.
- ⁶² AIHRPH, Policijski karton 716.
- ⁶³ *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 78.
- ⁶⁴ AIHRPH, grupa 16, inv. br. 152, 16. X 1922. V. i bilj. 61.
- ⁶⁵ AIHRPH, grupa 16, inv. br. 152, Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu,
22. IX 1922. — Predsjedništvu pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u
Zagrebu.
- ⁶⁶ AIHRPH, grupa 16, inv. br. 152, Odeljenje za državnu zaštitu Ministarstva unu-
trašnjih dela, 12. X 1922. — Pokrajinskoj upravi Zagreb. — Usp. i AIHRPH,
Policijski karton 716.
- ⁶⁷ *M. Švab*, n. rkp.
- ⁶⁸ *Vojo Rajčević*, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919—1928, knj. 1,
Zagreb 1979, str. 165.
- ⁶⁹ Đuro Stjepanov (ranije Juraj Špoljarić), prvi sekretar CK KPH god. 1937, bio je
osobni prijatelj Mije Oreškoga, jednoga od međuratnih sekretara SKOJ-a; on mu je
osobno rekao da ga je komunističkom pokretu privukla dr. Ljuba Ciliga, liječnica
u zagrebačkoj bolnici u kojoj se liječio. (Izjava Đ. Stjepanova, autoru, Zagreb,
7. VII 1987.)
- ⁷⁰ AIHRPH, grupa 16, inv. br. 152, Odeljenje za državnu zaštitu Ministarstva unutra-
šnjih dela, 12. 10. 1922. — Pokrajinskoj upravi Zagreb.
- ⁷¹ AIHRPH, grupa 16 (Teror režima), inv. br. 152.
- ⁷² Isto, dok. 22. IX, 10. X, 12. X, 14. X, 16. X, 29. XI i 6. XI. 1922.
- ⁷³ Postoji mogućnost da je pod »bugarski« policijski organ Kraljevine, zapravo,
smatrao makedonski jezik.
- ⁷⁴ AIHRPH, Policijski karton 716.
- ⁷⁵ Začuduje da to nisu znali Pero Damjanović i Julijana Vrčinac, priređivači 4. toma
Sabranih djela Josipa Broza Tita (Beograd 1977), pa su na str. 260, bilj. 171, ne-
točno ustvrdili: »Ante Ciliga u KPJ nikad nije imao važnije partijske funkcije,
ni u periodu od 1921. do 1926, kada je boravio u Jugoslaviji, niti za vrijeme
boravka u Moskvi od 1926. Jedino je kratko vrijeme 1927/28. bio predavač na
jugoslavenskom sektoru KUNMZ-a (Komunistički univerzitet nacionalnih manjina
Zapada, op. P. S.), odakle je zbog frakcionaštva odstranjen.« Usp. lit. u narednim
bilješkama.
- ⁷⁶ *Dragiša Jović*, Radnički pokret u Slavoniji 1918—1929. Slavonski Brod 1985, str.
228.
- ⁷⁷ *Marija Sentić-Narcisa Lengel Krizman*, Revolucionarni Zagreb 1918—1945. Krono-
logija. Zagreb 1979, str. 31; *Josip Cazi*, Nezavisni sindikati (1921—1929), knj. 2,
Zagreb 1964, str. 51.
- ⁷⁸ *Stanislava Koprivica-Oštrić*, O djelatnosti NRPJ u Zagrebu. U: Revolucionarni
radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata, Zagreb 1968, str. 203, 204,
i Trnje u organizaciji i djelatnosti KPJ u Zagrebu u razdoblju između dva rata. U:
Zagrebačka općina Trnja u radničkom i komunističkom pokretu i socijalističkoj
revoluciji. Zagreb 1981, str. 80; *M. Sentić-N. Lengel Krizman*, Revolucionarni, n.
dj., str. 31 i 39.
- ⁷⁹ *S. Koprivica-Oštrić*, O djelatnosti, n. dj., str. 204.
- ⁸⁰ *M. Sentić-N. Lengel Krizman*, Revolucionarni, n. dj., str. 31.

- ⁸¹ Milan Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca 1918—1929*, Beograd 1979, str. 102.
- ⁸² Usp. A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 70; v. i Stanislava Koprivica-Oštrić, *Pedeseta godišnjica »Borbe«*, Zagreb, 19. II 1922—19. II 1972. *Časopis za suvremenu povijest*, IV, 1, Zagreb 1972, str. 136; M. Vesović, *Revolucionarna*, n. dj., str. 108.
- ⁸³ M. Švab, n. rkp.
- ⁸⁴ Usp., npr., *Treći kongres KPJ*, n. dj., str. 10, 19.
- ⁸⁵ A. Ciliga, *Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslavena*. *Borba*, II, 29, 9. VIII 1923, *Samoodređenje naroda u Jugoslaviji*, isto, 30, 16. VIII 1923, *Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju*. Povodom knjige Sima Markovića: *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*, isto, 37, 11. X 1923, *Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju*. Povodom predloga rezolucije druga Đure Cvijića o nacionalnom pitanju, isto, 38, 18. X 1923. Usp. i Predlozi za izmene projekta rezolucije, isto, 42, 15. XI 1923. (Ciliga je predlagao izmjene projekta rezolucije za Zemaljsku konferenciju NRPJ, pa posebno apostrofira Makedoniju. *Jure Perovšek*, *Slovenačkite komunisti i makedonskoto nacionalno prašanje vo 1923 godina*. U: *Osnovanjeto i razvoj na Komunističkata partija na Makedonija*. Materijali od Naučniot sobir održan na 1, 2. i 3. noemvri 1979. godine, knj. 1, Skopje 1980, str. 467—468). A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 144; *Sima Marković*, *Tragizam malih naroda*. Spisi o nacionalnom pitanju. Beograd 1985, na v. mj.; *Stanislava Koprivica*, *O pseudonimu MBT, Putovi revolucije*, 1—2, Zagreb 1963, str. 427—429, *Nezavisna radnička partija Jugoslavije i njena djelatnost u Hrvatskoj*, *Časopis za suvremenu povijest*, VII, 2, Zagreb 1975, str. 14, 15, 17, 19; *Novica Vojinović*, *Diskusija o nacionalnom pitanju u KPJ od 1919. do 1926. Prilozi za istoriju socijalizma* 8, Beograd 1971, str. 224, 225, 237—248; *Dušan Lukač*, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941*, Beograd 1972, str. 8, 139, 140, 163—6, 169, 171, 172, 177, 182, 183, 185, 187, 215, i *Učesnici iz Hrvatske u diskusiji o nacionalnom pitanju u NRPJ 1923. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, IV, 3, Zagreb 1972, str. 32, 38, 39, 40—42; *Desanka Pešić*, *Nacionalno pitanje kao ustavno pitanje u shvatanjima dra Sime Markovića, Tokovi revolucije* 6, Beograd 1971, str. 184, i *Jugoslavenski komunisti i nacionalno pitanje (1919—1935)*, Beograd 1983, na v. mj.; *Jure Perovšek*, *Slovenski komunisti in vprašanje makedonskoga naroda leta 1923, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XVIII—XIX, 1—2, Ljubljana 1978—79, str. 22, 26, 29, 30, 35, 38, 40; *Slavoljub Cvetković*, *Povijesno značenje Osme konferencije zagrebačkih komunista i razvoj KPJ kao moderne partije radničke klase*. U: *Osma konferencija zagrebačkih komunista i razvoj KPJ—SKJ kao moderne partije radničke klase*. Zbornik radova naučnog skupa, Zagreb 1978, str. 41, i *Idejne borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije (1919—1928)*, Beograd 1985, str. 159—160; *Latinka Perović*, *Od centralizma do federalizma*. KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb 1984, str. 256—260, 264, 269, 270, 274, 276, 277, 299, 300, 303, 319, 368, 369; *Janko Pleterski*, *Nacije*. Jugoslavija. *Revolucija*, Beograd 1985, str. 255. — Usp. i *Dušan Lukač*, *O učešću predstavnika iz Slovenije u diskusiji u NRPJ i o nacionalnom pitanju 1923. godine*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XI—XII, Ljubljana 1971—72, str. 295—300, gdje se ne spominje Ciliga, ali se govori o pitanju Slovenaca i Hrvata u tadašnjoj Julijskoj krajini (Istra i susjedni jugoslavenski krajevi u Kraljevini Italiji). Također, usp. i *Miroslav Krleža*, *Titov put*, *Okolo*, VII, 213, Zagreb, 15—19. V 1980, str. 1—2.
- ⁸⁶ *Dušan Lukač*, *Prilog kon diskusijata vo NRPJ za nacionalnoto prašanje vo 1923 god. Glasnik Instituta za nacionalna istorija*, XVI, 2, Skopje 1972, str. 107; *Protiv konfuzije u nacionalnom pitanju*, *Borba*, 43, 22. XI. 1923. Usp. i str. 93, 103.
- ⁸⁷ *S. Marković*, *Tragizam*, n. dj., str. 157—159 i dr.
- ⁸⁸ Isto, str. 159. Usp. i A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 382—3; *D. Lukač*, *Radnički pokret*, n. dj., str. 82; *S. Koprivica-Oštrić*, *Nezavisna*, n. dj., str. 15.

- ⁸⁹ J. Perovšek, Slovenski, n. dj., str. 22, 26, 29, 30, 35, 38, 40 i Sloveničkita n. dj. str. 444, 449, 462—469, 474; Dragan Taškovski, (Diskusija), Osnovanjeto, nav. zbornik u bilj. 85, knj. 2, str. 1158; Ivan Katardžiev, Makedonski radnički i nacionalnorevolucionarni pokret u vreme Treće zemaljske konferencije KPJ i Kosta Novaković, Časopis za suvremenu povijest, XVIII, 2, Zagreb 1986, str. 29, i Po vrvicite na makedonskata istorija, Skopje 1986, str. 157, 160, 161—162; S. Koprivica-Oštrić, Nezavisna, n. dj., str. 17; L. Perović, Od centralizma, n. dj., str. 256, 274; N. Vojinović, Diskusija, n. d., str. 225.
- ⁹⁰ Dr Ljuba Volčeva. Usp. bilj. 62, 63 i 64.
- ⁹¹ N. Vojinović, Diskusija, n. dj., str. 225.
- ⁹² D. Lukač, Prilog kon diskusijata, n. dj., str. 108.
- ⁹³ D. Lukač, Radnički pokret, n. dj., str. 215, i Učesnici, n. dj., str. 32 i 40; Zarko Jovanović, KPJ prema seljaštvu 1919—1941, Beograd 1984, str. 146; Mira Kolar-Dimitrijević, Put Stjepana Radića u Moskvu i pristupanje Hrvatske republikanske seljačke stranke u Seljačku internacionalu, Časopis za suvremenu povijest, IV, 3, Zagreb 1972, str. 23; Branislav Gligorijević, Gledište Vladimira Čopića na nacionalno pitanje uoči i posle III. kongresa KPJ (1926—1927). U: Život i djelo Vladimira Čopića. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju, Rijeka 1978, str. 228 i 232.
- ⁹⁴ Gordana Vlajić, Osma konferencija zagrebačkih komunista (25. i 26. veljače 1928. godine), Zagreb 1976, str. 97.
- ⁹⁵ Branislav Gligorijević, Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919—1929), Beograd 1979, str. 385.
- ⁹⁶ O tom austrijskom sociologu i pacifistu usp. Goldscheid, Rudolf (1870—1932), Encyklopedia Judaica, vol. 7, Jerusalem, str. 728.
- ⁹⁷ M Švob, n. rkp.
- ⁹⁸ Antun Mavrak, Građa za monografiju. Građu istražio, prikupio i pripremio Stojan Miloš. Sarajevo 1985, str. 246.
- ⁹⁹ III. kongres KPJ, n. dj., str. 451, bilj. 226.
- ¹⁰⁰ S. Koprivica-Oštrić, O pseudonimu MBT, n. dj., str. 428, Nezavisna n. dj., str. 30; M. Kolar-Dimitrijević, Put Stjepana Radića, n. dj., str. 27.
- ¹⁰¹ A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 144. — Usp. i Stanislava Koprivica-Oštrić, Vladimir Čopić kao oblasni sekretar SRPJ i urednik »Borbe«. U: Život i djelo Vladimira Čopića, n. dj., str. 187.
- ¹⁰² A. Mavrak, Građa, n. dj., str. 92.
- ¹⁰³ Josip Broz Tito, Sabrana djela, sv. 4, n. dj., str. 51, a usp. i str. 260, bilj. 171. Usp. i A. Ciliga, n. dj., str. 144, te njegov članak u Biltenu Hrvatskog demokratskog otpora (dalje: HDO), II, 22—24, listopad-prosinac 1963, str. 41. To potvrđuje i I. Očak, Vojnik revolucije, n. dj., str. 164, i Gorkić, Život, rad i pogibija. Prilog biografiji. Zagreb 1988, str. 99.
- ¹⁰⁴ Josip Broz Tito, Sabrana djela, sv. 4, n. dj., str. 51, a usp. i str. 260, bilj. 171.
- ¹⁰⁵ V. Rajčević, Revolucionarni, n. dj., str. 249.
- ¹⁰⁶ Treći kongres KPJ, n. dj., str. 451.
- ¹⁰⁷ Isto, str. 448; usp. i str. 75 i 81.
- ¹⁰⁸ Vojo Rajčević, SKOJ i idejni sukobi u KPJ. U: Osma konferencija, n. dj., str. 357.
- ¹⁰⁹ Treći kongres KPJ, n. dj., str. 73.
- ¹¹⁰ V. Rajčević, Revolucionarni, n. dj., str. 249.
- ¹¹¹ A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 537.
- ¹¹² AIHRPH, Policijski karton 716. U Radničkoj borbi 6, 1925, str. 2, objavljeno je da je dobio izgon s područja grada Zagreba u trajanju od jedne godine. Usp. i A. Mavrak, n. dj., str. 201 i 244, te Treći kongres KPJ, str. 454.

- 113 Treći kongres KPJ, n. dj., str. 454.
- 114 F. Čulinović, *Revolucionarni*, n. dj., str. « 172.
- 115 M. Bertoša, *Proština*, n. dj., str. 78.
- 116 F. Čulinović, *Revolucionarni*, n. dj., str. 172; M. Bertoša, *Proština*, n. dj., str. 135.
- 117 F. Čulinović, *Revolucionarni*, n. dj., str. 176; M. Bertoša, n. dj., str. 138.
- 118 A. Ciliga, *Sam*, n. dj., str. 86; F. Čulinović, *Revolucionarni*, n. dj., str. 175 i 176; M. Bertoša, *Proština*, n. dj., str. 78.
- 119 Iz pisma A. Cilige M. Bertoši, 9. 4. 1971.
- 120 M. Bertoša, *Proština*, n. dj., str. 78.
- 121 Treći kongres KPJ, n. dj., str. 91—92 i 456.
- 122 Isto, str. 211.
- 123 Isto, n. dj., str. 91—92 i 456; A. Ciliga, *Sam*, n. dj., str. 68.
- 124 A. Ciliga, *Sam*, n. dj., str. 68.
- 125 *Slavoljub Cvetković*, *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1928*, Beograd 1967, str. 81, bilj. 176.
- 126 Treći kongres KPJ, na v. mj.
- 127 Isto.
- 128 Isto, str. 99.
- 129 Isto, str. 498.
- 130 Isto, str. 249, 498.
- 131 Isto, str. 498; A. Ciliga, *Sam*, n. dj., str. 9.
- 132 J. Broz Tito, *Sabrana djela*, n. dj., sv. 4 str. 51; A. Ciliga, *Sam*, n. dj., str. 12.
- 133 *Jovan R. Bojović*, *Jugoslaveni na komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina, Tokovi revolucije 6*, Beograd 1971, str. 148.
- 134 Isto, str. 133.
- 135 *Ivan Očak*, *Jugoslavenski emigranti iz Amerike u Sovjetskom Savezu (između dva rata)*, Zagreb 1985, str. 194.
- 136 *Ante Ciliga*, *Deset godina u Sovjetskoj Rusiji*, Zagreb 1943, str. 13—14; M. Marić, *Crvene magle*, n. dj., str. 57, i — isti tekst — *Deca komunizma*, Beograd 1987, str. 25—28.
- 137 *Ivan Očak*, *Krleža-Partija. (Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917. i 1941)*, Zagreb 1982, str. 156—165.
- 138 A. Ciliga, *Sam*, n. dj., str. 107.
- 139 *Ubavka Vujošević*, *Četvrti kongres KPJ — Obračun sa »levim« i desnim frakcionastvom*, *Časopis za suvremenu povijest*, XI, 2—3, Zagreb 1979, str. 43; *Nadežda Jovanović*, Milan Gorkić. (Prilog za biografiju). *Istorija XX veka*, I, 1, Beograd 1983, str. 34; I. Očak, Gorkić, n. dj., str. 99—123.
- 140 J. R. Bojović, *Jugoslaveni*, n. dj., str. 139; I. Očak, *Vojnik revolucije*, n. dj. str. 202, i Gorkić, n. dj., str. 109, 110, God. 1986. A. Ciliga drukčije opisuje te događaje na KUNMZ-u (I. Očak, Gorkić, n. dj., str. 110—111). O Trockome se u SSSR-u prvi put počelo 1988. god. drukčije pisati; tako je *Pravda* objavila tekst *Dimitrija Volkogonova*, u kojem se daje drukčija slika Lava Davidoviča Bronsteina Trockoga (Tomislav Milinović, *Ko je ubio Trockoga? Zagonetni kraj »demona« revolucije*, *Borba*, LXVII, 254—255, Beograd, 10—11. IX. 1988, str. 12; Trockome se mora odati priznanje. Izbor iz strane štampe. *Le Monde* (Pariz). *Borba*, LXVII, 261—262, Beograd, 17—18. IX. 1988, str. 115).
- 141 *Branislav Gligorijević* pogrešno navodi da se to događa 1933. godine: *Između revolucije i dogme*. Voja (Vojislav) Vujović u *Kominterni*. Zagreb 1983, str. 41—42.

- Usp. i *J. R. Bojović*, Jugosloveni, n. dj., str. 139. — O Vujoviću usp. Revolucionarna misao i delo braće Vujović, Požarevac 1981.
- 142 *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 45, bilj. 152.
- 143 *J. R. Bojović*, Jugosloveni, n. dj., str. 139.
- 144 *J. Broz Tito*, Sabrana djela, n. dj., sv. 4, str. 51.
- 145 NSB, R 74446b, A. Ciliga-M. Čurčinu, 19. 2. i 21. 2. 1939.
- 146 *A. Ciliga*, Deset, n. dj., str. 46.
- 147 Isto, str. 47.
- 148 Dr Josip Šajina bio je iz Lindara. Kao izbjeglica pred fašističkim terorom u Istri završio je Filozofski fakultet u Zagrebu i doktorirao filozofiju. Član je SKOJ-a i KPJ, te suradnik Krležine *Književne republike*. Radio je kao srednjoškolski profesor i bio aktivan u ilegalnom komunističkom pokretu. God. 1928. otišao je u Moskvu vjerojatno po direktivi CK KPJ; u SSSR-u djeluje pod imenom Petar Francević Bjelinski. Po mišljenju jugoslavenske policije, zamijenio je Ciligu na KUNMZ-u, pa predaje hrvatski ili srpski jezik; po mišljenju istraživača I. Očaka, vjerojatno je Ciligu zamijenio nakon Ciligina hapšenja. Po drugom podatku, Šajina je predavač na Sverdlovskom univerzitetu. Šajina se bavi i prevodenjem (npr., Lenjinova djela), a 1937. god. objavljena je njegova knjiga *Prostor, vrijeme i kretanje*, za koju je odmah rečeno da »nije dana kritika svih neprijateljskih koncepcija Buharina i drugih antimarksističkih pravaca po tom pitanju«. Već je naredne (1938) godine uhapšen te je nestao u staljinskim čistkama. Dr Josip Šajina rehabilitiran je 1956. godine. Njegova supruga Tončka Čeč stigla je 1937. god. u Jugoslaviju i nije se više vratila u SSSR; aktivna je revolucionarka i dalje (o Šajini se u nas donedavno vrlo malo znalo; prvi je na njega svratio opsežniju pažnju *Ivan Očak*, Josip Šajina — profesor KUNMZ-a u Moskvi. Prilog za biografiju. *Historija*, V, 5, Rijeka 1982—1984, str. 189—214). Antonija Čeč Tončka (Olga) prvoborac je ustanka u Sloveniji, a u kolovozu 1942. god. Nijemci su je ranili i uhvatili; tada je bila sekretar Okružnog komiteta KPS za Kozjansko. Mučena je i otpremljena u koncentracijski logor Auschwitz, gdje je umrla 3. XI. 1943. godine. God. 1953. proglašena je za narodnog heroja. (*M. P.*, Čeč Antonija Tončka-Olga, Narodni heroji Jugoslavije, knj. 1, Beograd 1975 str. 141—142.)
- 149 Pogrešno se navodi razdoblje od 1929. do 1931. godine u: Istarski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, t. II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1927, Beograd 1949, str. 236.
- 150 Tomo Nikšić, Student na KUNMZ-u. *Vjesnik*, XLIII, 12345, Zagreb, 11. I. 1982, str. 10, izd. 3, 12352, 18. I. 1982, str. 10, 12365, 19. I. 1982, str. 10.
- 151 AH, Kož, kut. 24, br. inv. 858/1931; *A. Ciliga*, Deset, n. dj., str. 46, 48.
- 152 *A. Ciliga*, Deset, n. dj., str. 57.
- 153 Isto, str. 52.
- 154 Isto, str. 64.
- 155 *I. Baljkaš-Dr. Ciliga*, Polemika. *Nova Evropa*, XXXI, 5—6, Zagreb 1938, str. 195; *A. Ciliga*, Deset, n. dj., str. 65.
- 156 *I. Očak*, Gorkić, n. dj., str. 167. Usp. i *M. Marić*, Crvene magle, n. dj., 57—58, i Deca komunizma, n. dj., str. 25.
- 157 *A. Ciliga*, Deset, n. dj., str. 66.
- 158 NSB, R 7446b, A. Ciliga-M. Čurčin, 2. 12. 1936; *I. Očak-P. Strčić*, Pisma, n. dj., str. 236. Još 1954. god. u jugoslavenskoj se javnosti smatralo da Ciliga nije bio zatvoren ni konfiniran: »Kad je uvidio životnu opasnost, u zadnji čas otišao je u talijansku ambasadu u Moskvi [...]«, T. Nikšić, Student, n. dj., 12365, 19. I. 1982, str. 10.
- 159 *J. Broz Tito*, Sabrana djela, sv. 4, n. dj., str. 51; *I. Baljkaš-Dr. Ciliga*, Polemika, n. dj., str. 195; *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 66. Ante Ciliga piše da se dopisivanjem

- s talijanskim diplomatskim predstavništvom uspio izvući iz Staljinova SSSR-a, međutim, Nikola Kovačević je 1954. god. spomenuo da je Ciliga osobno bio u Moskvi dj., str. 461.
(T. Nikšić, Student, n. dj., 12365 10. I 1982, str. 10).
- ¹⁶⁰ A. Ciliga, Deset, n. dj., str. 66, i Sam, n. dj., str. 159; I. Očak, Braća Cvijići, n. 161 AH Kož, kut. 24. br. inv. 858/1931 od 3. 11. 1931.
- ¹⁶² Pismo M. Mirkovića V. Stajiću, Subotica, 17. II. 1936, Arhiv Matice srpske u Novom Sadu (dalje: AMS) 1936, AMS 2, 3. 1936, inv. br. 8492; pismo A. Cilige V. Stajiću, Pariz, 2. 3.
- ¹⁶³ Ivan Jelić, Komunistička partija Hrvatske 1937—1941, Zagreb 1972, str. 398, bilj. 875, i Komunistička partija Hrvatske 1937—1945, sv. 1, Zagreb 1981, str. 205, bilj. 205.
- ¹⁶⁴ NSB, R 7446b, A. Ciliga-M. Čurčinu, 5. II. 1938.
- ¹⁶⁵ M. Bertoša, Proština, n. dj., str. 114.
- ¹⁶⁶ NSB, R. 7446b, A. Ciliga-M. Čurčinu, 5. II 1938.
- ^{166a} Doslovce, već isti mjesec poslije izlaska iz SSSR-a, Ciliga je u pariškom listu *La Verité* (27. XI 1935) objavio tekst Liberté pour les proletariats emprisonnés en U.S.S. (I. Očak, Staljinški obračun s jugoslavenskim partijskim rukovodstvom u SSSR-u, *Radovi* 21, Zagreb 1988, str. 81, bilj. 2.) — Još 1984. god. objavljena je, npr. knjiga A. N. Šemeleva, Istoričeskij opit borbi leninskoj partii protiv trockizma za postroenie socijalizma v SSSR (1923—1927 gg.), Lenjingrad 1984. Međutim, god. 1988. u SSSR-u je objavljena rehabilitacija »Zinovjeva, Kamenjeva i drugih koji su osuđeni i strijeljani tridesetih godina« (Branko Vlahović, Istina o mučenjima i »priznanjima«, *Vjesnik*, XLVIII, 146888, Zagreb, 7. VIII 1988, izd. 1, str. 4); usp. i Branko Vlahović, Rehabilitirani i Zinovjev i Kamenjev... Vrhovni sud SSSR-a. *Večernji list*, XXXII, 8922, Zagreb, 14. VI 1988, str. 11. O novom pristupu trockizmu u SSSR-u usp. vijesti i u bilj. 140.
- ¹⁶⁷ B. Gligorijević, Između revolucije i dogme, n. dj., str. 255; I. Očak, Vojnik revolucije, n. dj., str. 297, Staljinški obračun, n. dj., str. 87 i 88, i Gorkić, n. dj., str. 228.
- ^{167a} Pismo A. Cilige V. Stajiću, La Varenne, 17. IX 1936, AMS, inv. br. 9456. Knjiga je 1938. god. objavljena u Parizu (v. bilj. 202). Ciliga je obećao suradnju u *Letopisu*, poslao je dio iz svoje — spomenute — buduće knjige o SSSR-u, ali ništa mu nije objavljeno, sudeći prema bibliografiji: *Stojan Trečakov*, Sadržaj Letopisa Matice srpske 1851—1960, Novi Sad 1977.
- ¹⁶⁸ NSB, R. 7446b, A. Ciliga-M. Čurčinu, 5. II 1938. i 21. II 1939. — Međutim, *Faust Ljuba*, Od Saveza privatnih namještenika do SBOTIČ-a. U: Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije — SBOTIČ, Zagreb 1985, str. 69, piše: »U toku 1936. i 1937. god. na plenumima u Savezu isticali su se socijalsocijalistički govornici kao dr Kus-Nikolajev, Milivoj Magdić i dr Ante Ciliga (bivši komunist i povratnik iz SSSR-a), koji su nas pokušavali preodgojiti na političkom području, a najčešće i provocirati da bi nas kompromitirali. Svi su oni poslije, za vrijeme rata, postali izdajice i suradnici ustaša.« Ako je to tako, onda bi A. Ciliga bio u Jugoslaviji i 1936. i 1937. odnosno — i prije hapšenja 1937. god. na granici između tadašnje Rijeke i Sušaka; nigdje drugdje nisam našao potvrdu toga podatka. V. bilj. 174.
- ¹⁶⁹ A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 96, 98, 102, 103.
- ¹⁷⁰ Isto, str. 102.
- ¹⁷¹ Isto, str. 255—256. Bio je to Ciligin imenjak i prezimenjak Antun Ciliga iz Raklja, član KPH, koji je poginuo 1941. god. u oružanom sukobu s ustašama u Zagrebu. O tome Ciligi usp. *Franjo Debeuc*, Istarska emigracija u Jugoslaviji između dva svjetska rata, *Pazinski memorijal* 2, Pazin 1971, str. 179; *Dušan Tumpić*, Nepoko-

- rena Istra. Sjećanja i dokumenti. Zagreb 1975, str. 41 i dr., Istrani na Trešnjevci. U: Crvena Trešnjevka, Zagreb 1982, str. 169, i Istarska omladina i zagrebački revolucionarni pokret. U: Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941—1945, sv. 1, *Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, Zagreb 1984, str. 118; *Branko Gumbalter*, *Studenti agronomije u zagrebačkom revolucionarnom pokretu*. Isti zbornik, sv. 2, str. 252.
- 172 *Josip Broz Tito*, *Sabrana djela*, sv. 4, n. dj., str. 17, 51, 248.
- 173 NSB, R 7446b, A. Ciliga — M. Čurčinu, 6. IV 1938.
- 174 Isto, pismo od 5. II 1938. V i bilj. 168.
- 175 *Josip Broz Tito*, *Sabrana djela*, sv. 4, n. dj., str. 17, 17; *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 186.
- 176 NSB, R 7446b, A. Ciliga — M. Čurčinu, 5. II 1938; AIHRPH, Policijski karton 716; *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 186.
- 177 Isto, 25. 1938. i dr. pisma.
- 178 *M. Švab*, n. rkp.
- 179 NSB, R 7446b, A. Ciliga — M. Čurčinu, 11. II, 2. III 1936. i u dr. pismima.
- 180 *Josip Broz Tito*, *Sabrana djela*, sv. 4, n. dj., str. 51—52, 96, 246—247, 261; NSB, R 7446b, A. Ciliga — M. Čurčinu, 5. II 1938; usp. i *Milica Damjanović*, *Napredni pokret studenata Beogradskog univerziteta*. Prilog istoriji. Knj. 2. Od 1929. do 1941. godine. Beograd 1974, str. 208—210.
- 181 *Mile Milatović*, *Slučaj Andrije Hebranga*, Beograd 1952, str. 198; *Zvonko Ivaneković Vonta*, *Hebrang*, Zagreb 1988, str. 200, no, Ivanković osporava autentičnost toga zapisa sa saslušanja Andrije Hebranga u koncllogoru Jasenovac od 14. VI 1942. godine.
- 182 Za Ciligu se i danas tvrdi da je bio agent talijanske OVRE, »ki je imela dobre sveze tudi s francosko obveščevalno službo«. *I. Kreft*, *Spori*, n. dj., str. 236.
- 183 A. Ciliga odgovara na klevete. *Nova Evropa*, XXX, 3, Zagreb, 26. III 1938, str. 117.
- 184 NSB, R 7446, A. Ciliga — M. Čurčinu, 5. II 1938.
- 185 *Proleter (Josip Broz Tito)*, *Sabrana djela*, sv. 4, n. dj., str. 14—17, 248), *Klasna borba*, 1—2, str. 22—38.
- 186 *Rundschau (Josip Broz Tito)*, *Sabrana djela*, sv. 4, n. dj., str. 50—52, 260). — Usp. i *I. Očak* — *P. Strčić*, *Pisma*, n. dj., str. 254.
- 187 *Vasilije Kalezić*, *Jovan Veselinov i borba protiv trockizma*. *Književna reč*, XII, 221, Beograd, 25. XI 1983, str. 8.
- 187a *I. Očak*, *Gorkić*, n. dj., str. 229.
- 188 *Otokar Keršovani*, *Povijest Hrvata*, Rijeka 1971, str. 140.
- 189 *I. Baljkas—Dr. Ciliga*, *Polemika*, *Nova Evropa*, XXXI, 5—6, Zagreb, 26. V 1938, str. 189—200; *Mladen Švab—Tonči Šitim*, *Baljkas*, Ivo, Hrvatski biografski leksikon 1, Zagreb 1983, str. 408.
- 190 A. Ciliga odgovara, n. dj., str. 116—120 i drugdje.
- 191 Usp. lit. u bilj. 167 i 185.
- 192 *Josip Broz Tito*, *Sabrana djela*, sv. 4, n. dj., str. 248, bilj. 66.
- 193 *M. Švab*, n. rkp.
- 193a Zdenko Rajh je 1985. god. rekao *I. Očaku* (*Gorkić*, n. dj., str. 279): »Prisustvovao sam sastanku sa Gorkićem kad je trebalo internirati Ciligu, govorilo se da je vrlo opasan. Izdao je knjigu o SSSR-u.«
- 194 Ciliga je mislio da se pod pseudonomimom Viktorov krije vrlo istaknuti član KPJ Kamilo Horvatin (NSB, R 7446b, A. Ciliga — M. Čurčinu, 8. XI 1938; *I. Očak—P. Strčić*, *Pisma*, n. dj., str. 254). Zanimljivo je, međutim, da je u

- početku 1943. god. njemački visoki funkcionar u Beogradu dr Göord Feine iz Beograda u Zagreb javljao zamjeniku njemačkog poslanika u tzv. NDH Konradu von Schukertu da je Tito zapravo zagrebački novinar Kamilo Horvatin (*Radovan Timotijević*, Kdo je Tito? 1942. *Teleks* 36, Ljubljana, 6. V 1980, str. 16).
- 195 *Josip Broz Tito*, Sabrana djela, sv. 4, n. dj., str. 13.
- 196 Isto, str. 51.
- 197 *Zorica Stipetić*, Argumenti za revoluciju — August Cesarec, Zagreb 1982, str. 372.
- 198 *M. Švab*, n. rkp.
- 199 *Zivojin Pavlović*, Bilans sovjetskog termidora. Prikazi i otkriće delatnosti i organizacije staljinskog terora. Beograd 1940, str. 102, 103 i 108. O Ž. Pavloviću usp. *Josip Broz Tito*, Sabrana djela, sv. 4, n. dj., str. 77, 78, 195 i 270.
- 200 *M. Švab*, n. rkp.; o suradnji u engleskim novinama v. NSB, R 7446, A. Ciliga — M. Čurčinu, 22. X 1936.
- 201 *Josip Broz Tito*, Sabrana djela, sv. 4, n. dj., str. 52, a usp. i str. 261.
- 202 *M. Švab*, n. rkp.; usp. i bilj. 167a.
- 203 Iz razgovora akademika dra Mije Mirkovića s autorom, god. 1960.
- 204 *A. Ciliga*, Istarski motivi, n. dj., str. 285—292.
- 205 *Mate Balota* (M. Mirković), Mali odgovor G. Ciligi, *Istra*, X, 40, Zagreb 1938, i Odgovor gospođinu Ciligi, Isto, 45; *Ante Ciliga*, O našem ščavunstvu, Isto, 43, i Dvje reči uzoholivšem se Mati Baloti. Isto, 47. Usp. i *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 98; *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 95. Zbog toga prekida odnosa vjerojatno nije došlo do Ciligine suradnje s *Letopisom Matice srpske* u Novom Sadu (usp. bilj. 167a).
- 206 V, lit. u bilj. 10, pa u 9.
- 207 *Milomir Marić*, Jedini partizan kod kralja. Sećanje dra Vladimira Velebita. *Duga*, VIII, 225, Beograd, 9. X 1982, str. 25.
- 208 *M. Milatović*, Slučaj, n. dj., str. 198; *Z. Ivanković-Vonta*, Hebrang, n. dj., str. 200.
- 209 *Ante Ciliga*, O Rusiji i Južnim Slovenima. *Nova Evropa*, XXXIII, 5, Zagreb, 26. V 1940, str. 142. Usp. popis više antisovjetskih tekstova u: A. Ciliga odgovara na klevete, *Nova Evropa*, XXXI, 3, Zagreb, 26. III 1938, str. 113.
- 210 NSB, R 7446b, A. Ciliga — M. Čurčinu, 19. II 1939. i dr. pisma. — Nije, dakle, točno da se kao pokajnik vratio u zemlju (*I. Očak*, Gorkić, n. dj., str. 322).
- 211 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 85.
- 212 Historijski arhiv Rijeka, Konzulat NDH, kut. 27 — Ju 40.
- 213 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 107.
- 214 *Ivan Kreft*, Otok Lopud u NOB. U: Dubrovnik u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941—1945, Split 1985, str. 969 i 971.
- 215 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 154 i dalje.
- 216 Isto, str. 178 i 183.
- 217 AIHRPH, Policijski karton 716.
- 218 Ustaška nadzorna služba, Ured 1, 23. XII 1942.
- 219 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 185.
- 220 Isto, str. 206.
- 221 Isto, str. 199.
- 222 Isto, str. 213.
- 223 Isto, str. 216.
- 224 Isto, str. 217—218.
- 224a Isto, str. 219.

- 225 Isto, str. 223, 229, 269, 331—332. — Zanimljivo je spomenuti da ga se upravo u Jasenovcu sjetio Andrija Hebrang — naravno, ako je izvoran zapisnik u Hebrangovu saslušanju — 14. lipnja 1942, u vezi sa sudbinom jednog sudionika komunističkog pokreta (Dragića), koji je stradao u staljinističkim čistkama. Usp. zapisnik o saslušanju A. Hebranga u konclogoru Jasenovac, *M. Milatović*, Slučaj, n. dj., str. 198, koji je preštampano i *Antun Miletić*, Koncentracioni logor Jasenovac. Dokumenti, knj. 3, Beograd 1987, str. 166, a čiju je izvornost stavio u sumnju *Z. Ivanković-Vonta*, Hebrang, n. dj., str. 207—212.
- 226 *Ante Ciliga*, Naši komunisti u Sovjetskoj Uniji, Beograd 1942. (*I. Očak*, Gorkić, n. dj., str. 333, bilj. 34).
- 227 Isto.
- 228 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 327.
- 229 AIHRPH, Policijski karton 716.
- 230 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 347.
- 231 Isto, str. 353.
- 232 *S. Koprivica*, O pseudonimu, n. dj., str. 429.
- 233 *M. Švab*, n. rkp.
- 234 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 409.
- 235 Isto, str. 357, 410—411 i dr.
- 236 Usp. i sjećanje, isto, n. dj., str. 413.
- 237 *Aleksandar Seitz* taj je predgovor ponovo objavio u svojoj knjizi Put do hrvatskog socijalizma. Govori i članci, Zagreb 1943, str. 275—279, Potreba duhovne hrabrosti, u istoimenom poglavlju.
- 238 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 206, te 222, 229, 269, 331—332.
- 239 *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 95.
- 240 *Tone Valdek*, (*Ante Ciliga*), Storiце iz Proštine, Zagreb 1944, str. 4. Usp. i *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 401.
- 241 *M. Švab*, n. rkp.
- 242 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 387—388, 390.
- 243 *Fikreta Jelić-Butić*, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945, Zagreb 1977, str. 273.
- 244 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 354 i 386. — O »puču« Lorković—Vokić usp. *F. Jelić-Butić*, Ustaše i Nezavisna, n. dj., str. 292.
- 245 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 387 i dr.
- 246 Isto, str. 415 i 443.
- 247 Isto, str. 467.
- 248 Isto, str. 452.
- 249 Isto, str. 517.
- 250 Isto, str. 525.
- 251 Isto, str. 541.
- 252 Isto, str. 544. — Aleksandar Solženjicin ima pozitivno mišljenje o Vlasovu: »Davanje podrške Vlasovu (od zapadnih saveznika, op. P. S.), poručuje Solženjicin, moglo je cijelu Rusiju i Istočnu Evropu 1945. spasiti od 'još dubljeg ropstva'« (*Željko Krušelj*, Šesnaesta republika. Prijevod Solženjicinova bestselera čini bespredmetnim tumačenje ovog disidenta iz druge ruke. *Danas*, VII, 326, Zagreb, 17. V 1988, str. 47).
- 253 Tvrdi se da je održavao veze s Vlasovom i preko Vlasovljeve ljubavnice Melite Wedeman.

- 254 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 543. — Statni ustredni archiv u Pragu (dopis od 30. X 1986.) nije mi mogao naći dokumente koji bi potvrdili Ciligin boravak u Pragu, niti njegove tadašnje veze s generalom Vlasovom i M. Wedeman.
- 255 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 543, 551.
- 256 Isto, str. 549.
- 257 Isto, str. 577.
- 258 Isto, str. 90.
- 259 *Marc Lazar — Jean-Louis Panné*, La vie troublante de Ciliga, communiste Yougoslave. *L'Histoire*, 103, Pariz, rujan 1987, str. 74.
- 260 *Siniša Ivanović — Krsto Leković*, Mantija Krunoslava Draganovića, *Svijet*, 1472, Sarajevo, 15. VIII 1986.
- 261 *Milo Bošković*, Šesta kolona. Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske emigracije. Zagreb—Novi Sad 1985, str. 77, i Antijugoslovenska fašistička emigracija, Beograd 1980, str. 86—87.
- 262 *Bogdan Krizman*, Pavelić u bještvu, Zagreb, 1986, str. 410.
- 263 Ciliga živo sudjeluje u emigrantskim sukobima. Usp., npr., *Bilten HDO*, n. s., I, 9—10, 1962, str. 1—12.
- 264 *Bilten HDO*, 19, lipanj—srpanj 1960.
- 265 Isto, I, 1, prosinac 1961.
- 266 Isto, I, 7—8, svibanj—lipanj 1962, str. 34—35.
- 267 Isto, III, 79 (3133), srpanj—rujan 1964, str. 1—3.
- 268 Usp. niz članaka u *Biltenu*, koji uređuje Ciliga, te članke koje je Ciliga objavio u tome glasilu.
- 269 Isto, III, 25—27, siječanj—ožujak 1964, str. 24. O K. Draganoviću usp. bilj. 260, te *Branimir Stanojević*, Crna mreža popa Draganovića. *Borba*, LXV, 187, Zagreb, 6. VII 1987, str. 6 i dalje.
- 270 *S. Ivanović—K. Leković*, Mantija, n. dj., *Svijet* 13, Sarajevo, 12. IX 1986.
- 271 Izvor podatka poznat autoru. — Predstavnici neofašističke stranke Movimento Sociale Italiano u Trstu najavili su u veljači 1987. god. na konferenciji da će od 1. ožujka te godine taj ogranak nositi ime »Federacija MSI Trsta, Istre, Rijeke i Dalmacije« (*Just Ivetac*, Desnica svojata naš teritorij, *Novi list*, XLII, 43, Rijeka, 21—22. II 1987, str. 11).
- 272 Kada se piše o nadbiskupu Stadleru — uz bok J. Križaniću i J. J. Strossmayeru — kao uzoru, onda pisci — kaže Ciliga — šarlatani »prave humorističku ironiju« (*Bilten HDO*, n. s., 22—24, listopad—prosinao 1963, str. 52—53).
- 273 *Ante Ciliga*, Stepinac je umro velik, kao što je velik i živio, *Bilten HDO*, III, 14—15, siječanj—veljača 1960, str. 1—2 (uvodnik).
- 274 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 306, 322—323, 371 i dr.
- 275 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 425.
- 276 Vidljivo je iz njegovih objavljenih tekstova.
- 277 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 153, 436—437 i dr.
- 278 *A. Ciliga*, Hrvatska borba nakon smrti dr. Ante Pavelića, *Bilten HDO*, III, 14—15, srpanj—kolovoz 1960, str. 19—31.
- 279 *Bilten HDO*, n. s., II, 1, prosinac 1961, str. 44.
- 280 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 270.
- 281 *Ante Ciliga*, Je li Hrvatska i nakon kapitulacije Njemačke trebala produžiti rat? *Vidici*, I, 3—4, Buenos Aires, rujan—listopad 1954. (*B. Krizman*, Pavelić u bještvu, n. dj., str. 327.)
- 282 *B. Krizman*, isto, str. 410.

283 A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 225.

284 Isto, str. 278.

285 A. Ciliga o tome piše u kontekstu iz kojeg proizlazi da su komunisti-logoraši bili suradnici ustaša (!). U Jasenovcu su zaista, npr., neke logorašice bile logornice, a to su postale nakon što su dobile suglasnost ilegalne partijske organizacije koju su sačinjavali zatočeni. O njima se piše pozitivno. *Nada Salamon*, I u najsurovijim uvjetima — efikasan politički rad na liniji KPJ. U: Riječi koje nisu zaklane, IV, (Svedočanstva preživjelih zatočenika logora Jasenovac, Jasenovac 1983, str. 17). Ali, A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 337 i na dr. mj., direktno optužuje logornika-logoraša Romea Vlaha iz Pule.

Ugrožen od policije zbog komunističke revolucionarne aktivnosti, Romeo Vlah je 1937. god. pobjegao preko granice u Kraljevinu Jugoslaviju. Zadržao se u Zagrebu, gdje je produžio svoju naprednu djelatnost. Bio je sekretar organizacije KPH na zagrebačkoj Trešnjevci. Uхваćen je potkraj 1941, zatočen u Jasenovac, gdje je ubijen 1945. godine. (*Tone Crnobori*, Borbena Pula. Prilog gradi za povijest radničkog pokreta i NOB do rujna 1943. Pula 1972, str. 188, a v. i str. 176; *D. Tumpić*, Nepokorena, str. 44, a usp. i str. 60). Na 15. znanstvenom skupu »Pazinski memovijal« Katedre Čakavskog sabora u Pazinu (20. IX 1986) *Ottavio Paoletich* iz Pule podnio je referat pod naslovom: I comunisti polesi Pina e Romeo Vlah; puni naslov unnoženog referata u prijevodu na hrvatsko-srpski jezik glasio je Giuseppina i Romeo Vlah. Istarski komunisti Puljani (1937—1945). Predstavljanje. Uz citate iz sjećanja više jasenovačkih logoraša, referent je u svome saopćenju (na talijanskom jeziku) vrlo pozitivno ocrtao rad R. Vlaha kao logornika u Jasenovcu te njega kao ustašku žrtvu. — O Pini Vlah usp. i *Nada Salamon*, Jedna stara oštećena bilježnica ... Nekoliko objecka — istine radi — uz knjigu *Antuna Miletića*: Koncentracioni logor Jasenovac, *Oko*, XIII, 375, Zagreb, 31. VII—14. VIII 1986, str. 11, a o Romeu Vlahu: *Đorđe Miliša*, U mučilištu pakla Jasenovca, Zagreb 1945, str. 214.

286 Ante Ciliga, Hercegovci jučer, danas i sutra. *Hrvatski list*, 14—15, 1980, str. 30.

287 A. Ciliga, Sam, n. dj., str. 397—398.

287a U vezi s upadom ustaških terorista iz Australije u Jugoslaviju god. 1963, javno (s nekim drugima) optužuje pojedine ustaške emigrantske vođe za »tragediju devetorice mladih hrvatskih iseljenika«, što su otpremili tih »devet hrvatskih boraca, prozvanih 'diversanti', kavranovskim putem u ruke UDB-e«, te zbog toga proziva Orlovića, Varoša, Rovera, Luburića, Kasića i Draganovića. *Bilten*, II, 22—24, listopad—prosinac 1963, str. 1, 27—38.

288 Ante Ciliga, Otvorena kriza komunizma nakon rascjepa između Pekinga i Moskve, *Bilten HDO*, n. s., III, 25—27, siječanj—ožujak 1964, str. 24 i dr.; usp. i br. 79, srpanj—rujan 1964, str. 4—20.

289 Ante Ciliga, Povijest komunističke partije Jugoslavije. Kratak pregled. Poglavlje prvo. Burna mladost KPJ! (1918—1921), *Bilten Hrvatske Demokratske Socijalne akcije* (HSDA), n. s., V, 1—6 (49—54), siječanj—lipanj 1966, str. 121—127. — Sâm piše 1986. god. da mu je 1928. god. »Kominterna bila dala mandat pisati historiju KPJ, zadatak koji je Gorkić sabotirao« (*I. Očak*, Gorkić, n. dj., str. 104).

289a *Antonio Pitamitz*, Bucharin? Significava la restaurazione. Ante Ciliga, un testimone dell'era staliniana. Storia illustrata, X, 1987; *M. Lazar-Jean-Louis Panné*, La vie, n. dj.

290 *Bilten HDO*, I, 1—2, prosinac 1961, str. 47.

291 Ante Ciliga, Il fallimento della opposizioni comuniste storiche e la prospettive del dissenso poststaliniano. U: Libertà e socialismo. Momenti storici del dissenso, Milano 1977, str. 69—78. Na tome su skupu kao referenti sudjelovali, npr., i Leszek Kolakowski, Alain Besancon, Giuseppe Boffa, Artur London, itd.

- 292 *Ante Ciliga*, La crisi di stato della Jugoslavia di Tito. Il vero dilemma: spartizione »fifty-fifty« o confederazione con Djilas e Savka Dabčević. Rim 1972, na v. mj., i Sam, n. dj., str. 62, 372.
- 293 Isto, na v. mj., te u člancima u navedenom *Biltenu*.
- 294 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., str. 75, 384—385.
- 295 Npr., da je postojao Titov »Bataljon dr. Vlatko Maček«. Isto, str. 198.
- 296 Isto, str. 266.
- 297 Isto, str. 216.
- 298 Isto, str. 326—327.
- 299 V. bilj. 285.
- 300 *A. Ciliga*, La crisi, n. dj., na v. mj.
- 301 *Ante Ciliga*, Svjetlo i sjene oko »Deklaracije« o jeziku, *Bilten HDSA*, n. s., VI, poseban br. (55), 1967, str. 1—57.
- 302 Isto, str. 61.
- 303 Vidljivo iz njegovih objavljenih radova koji su navedeni u tekstu i u bilješkama ovoga priloga.
- 304 Isto, str. 139.
- 305 *S. Ivanović—K. Leković*, *Mantija*, *Svijet* 13, Sarajevo 1986.
- 306 *Antun Ciliga*, Il labirinto jugoslavo. Passato e futuro delle nazioni balcaniche. Milano 1983, na v. mj. — U jednome trenutku (1963) — sve u cilje razbijanja Jugoslavije koja je, po njemu, slučajna tvorevina — Ciliga je i za »ujedinjenje cijele oblasti Jadrana, Podunavlja i Balkana [...] na osnovu nacionalnih država«, koje bi postale »sastavni dio Ujedinjene Evrope« (*Bilten HDO*, n. s., II, 22—24, Rim, listopad—prosinac 1963, str. 18).
- 307 *M. Bošković*, Šesta kolona, n. dj., str. 311.
- 308 *Aleksandar Đukanović*, I AVNOJ je lažiran. Šta crta, a šta precrtava nacrt memorandum komisije Srpske akademije nauka i umetnosti o stanju u Jugoslaviji. *Večernje novosti*, XXXIV, 10270, Beograd, 25. IX 1986, str. 2; I AVNOJ je »lažirao«, *Borba*, LXIV, 269, Zagreb, 26. IX 1986, str. 11. I Milovan Đilas predviđa nešto slično — da će u početku 21. st. postojati — bez Kosova (u okviru Albanije) — četiri nezavisne države: Hrvatska, Srbija, Slovenija, Makedonija. (*Marko Lopusina*, Ružičasti snovi Milovana Đilasa, *Politička estrada. Intervju*, 156, Beograd, 22. V 1987, str. 8).
- 309 *A. Ciliga*, Sam, n. dj., na v. mj.
- 310 *M. Bošković*, Antijugoslavenska, n. dj., i Šesta kolona, n. dj., te Ciligini radovi.
- 311 *V. Bratulić*, Lijeva istarska inteligencija, n. dj., str. 84.
- 312 *Bilten HDO*, n. s., I, 1—2, prosinac 1960, str. 46.
- 313 Isto.
- 314 Isto, 3—4, siječanj—veljača 1962, i br. 7—8, svibanj—lipanj 1962, str. 34—35.
- 315 *M. Bertoša*, Proština, n. dj., str. 34, bilj. 34.
- 316 V. bilj. 261.
- 317 *B. Krizman*, Pavelić u bještvu, n. dj., str. 327.
- 318 Npr., U zatvorima NDH objavio je u nastavcima u *Biltenu HDSA*, n. s., V; jedan nastavak u br. 1—6 (49—54), siječanj—lipanj 1966, str. 128—132.
- 319 Odnosi se na period od boravka u Parizu uoči rata do zatvora u Zagrebu 1941. godine.
- 320 *M. Švab*, n. rkp.; usp. lit. u drugim bilješkama te radnje; radovi A. Cilige u knjižnicama JAZU, Zagreb, Centro di ricerche storiche, Rovinj, u Nacionalnoj i

- sveučilišnoj knjižnici te Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, i Naučna biblioteka, Pula. Usp. *National Union Catalog*, vol. 9, Chas-Coh, New York 1963, str. 446; *The National Union Catalog. The Library of Congress Catalogs*, vol. 5, Cato-Co, Totowa, New Jersey 1966, str. 249; *The National Union Catalog*, vol. 11, Chim-Colombi, Michigan 1969; *The National Union Catalog. Pre-1956 Imprints*, vol. 109, Church, C. G.-Cincinnati, St. Peter's, Mansell 1970, str. 637, 638; *The National Union Catalog. Pre-1956 Imprints*, vol. 710, Supplement, Chirivitas-City Manager, Mansel 1980, str. 470; *Grada za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835—1940*, knj. 3, Ce-De, Zagreb 1984, str. 28.
- ³²¹ Npr., *Jere Jareb*, Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije. Buenos Aires 1960, str. 147, 158.
- ³²² Usp. lit. u prethodnim bilješkama.
- ³²³ *Goran Babić*, Možda uzaludno. Polemike. Zagreb 1983, str. 226.
- ³²⁴ *M. Marić*, Crvena, n. dj., str. 57—58, i Deca komunizma, n. dj., str. 25—27. Tu je dana kratka Ciligina biografija, iz koje se, međutim, vidi da autor ima puno povjerenje u ono što Ciliga piše o sebi i o događajima u kojima je sudjelovao posredno ili neposredno; iz toga životopisa — koji Marić iznosi — ne vidi se ni aktivnost A. Cilige, npr., u korist tzv. NDH odnosno nacističkog bloka, ni njegova poslijeratna ustaška i proustaška djelatnost, koja je uperena protiv Jugoslavije.
- ³²⁵ *Franjo Tuđman* ovako piše: »Među idejnim propagandistima društvenog uređenja NDH bili su i A. Ciliga i M. Magdić, renegati KP iz tridesetih godina, a i neki predstavnici nacionalističkog sindikalnog pokreta« (Okupacija i revolucija. Dvije rasprave. Zagreb 1963, str. 95, bilj. 147). Usp. i *F. Butić-Jelić*, Ustaše i Nezavisna Država, n. dj., str. 273.
- ³²⁶ *M. Bertoša*, Proština, n. dj., u bilj. 118; *V. Bratulić*, Lijeva, n. dj., u bilj. 314; *M. Bošković*, n. dj., u bilj. 316 i 317; *B. Krizman*, n. dj., u bilj. 318.
- ³²⁷ *Josip Broz Tito*, Sabrana djela, sv. 4, n. dj., str. 13, 17, 50—52, 97. U »Političkom izvještaju CK KPJ« na historijskom i prijelomnom Petom kongresu KPJ, glava: »Razvitak i rad KPJ pod ilegalnim uslovima prvih godina poslije zabrane, odnosno poslije donošenja Zakona o zaštiti države«, poglavlje »Borba KPJ za pravilan stav u nacionalnom pitanju«, Tito negativno ocjenjuje frakcijsku borbu u KPJ od 1926. do 1928. godine. (V. kongres Komunističke partije Jugoslavije 21.—28. jula 1948. Stenografske bilješke. Zagreb 1949, str. 27; *Josip Broz Tito*, Govori i članci, knj. 3, Zagreb 1959, str. 296). — *O. Keršovani*, Povijest, n. dj., str. 140.
- ³²⁸ Usp. bilj. 2, te 3—7.
- ³²⁹ U ovom prilogu nisam dao kritički osvrt na svu literaturu kojom sam se koristio prilikom njegove izrade; to nije učinjeno zato što su podaci iz te literature — kako je već spomenuto — neobično fragmentirani, sporadični te — uglavnom — samo notiraju Ciliginu djelatnost; malokad se dešava da jugoslavenski historičari (navedeni su u bilješkama) — kao što je to primjer s nekim autorima koji se bave »Proštinskom bunom« 1921. god. ili nacionalnim pitanjem u politici KPJ 20-ih godina — daju nešto temeljitiji osvrt pa i ocjenu Ciligina sudjelovanja u razmatranju toga pitanja. Isto tako, nisam ulazio ni u dublju analizu Ciliginih publiciranih radova. Sve je to ostavljeno za koncipiranje opširnijega rada koji će biti pripremljen na temelju dodatnog materijala što je prikupljen (i koji će biti još pribavljen), a nije se mogao — zbog namjene ovoga (vrlo sažetoga) biografskog napisa — sada upotrijebiti. Ovaj članak — koji objavljujem — samo je ono što govori njegov naslov: prilog za biografiju A. Cilige. — U prikupljanju podataka ili na drugi način pomogao mi je velik broj znanstvenih i drugih radnika iz naše zemlje i inozemstva; zbog velikoga broja tih osoba nije mi moguće ovom prigodom sve nabrojiti, pa im se na ovaj način najljepše zahvaljujem.